

พินิจวาทศิลป์โน้มน้าวใจใน มหาชาติคำหลวง

นิพัทธ์ แยมเดช

บทคัดย่อ

วาทศิลป์โน้มน้าวใจในมหาชาติคำหลวง เป็นกลวิธีสื่อสารของตัวละคร ที่ยกเหตุผลชักจูงให้ผู้รับสารคล้อยตามคำพูดของตน ผลการศึกษาวาทศิลป์โน้มน้าวใจของพระเวสสันดร พระนางมัทรี ชูชกและนางอมิตตา แสดงให้เห็นว่า วาทศิลป์โน้มน้าวใจที่สะท้อนจากบทสนทนาของตัวละครขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ ซึ่งเป็นปัจจัยกระตุ้นให้ผู้ส่งสารเลือกใช้ภาษาสื่อสารโน้มน้าวใจด้วยวิธีการต่างๆ วาทศิลป์ที่สะท้อนจากบทสนทนาของตัวละครมีจุดประสงค์ปลุกเร้าให้ผู้รับสารตอบสนอง ส่งผลให้ผู้รับสารเกิดปฏิกิริยาไปกับวาทศิลป์ของผู้ส่งสาร กล่าวได้ว่า มหาชาติคำหลวงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวาทศิลป์โน้มน้าวใจที่สะท้อนจากบทสนทนาของตัวละครอย่างหลากหลาย สะท้อนให้เห็นถึงสำนวนภาษาที่คมคาย หนักแน่น มีความไพเราะซาบซึ้งใจ และมีการใช้ภาษาเปรียบเทียบน่าประทับใจ นอกจากนี้วาทศิลป์โน้มน้าวใจยังสะท้อนความมีไหวพริบ และความชาญฉลาดของตัวละครที่แก้ไขสถานการณ์ในยามวิกฤตได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: วาทศิลป์โน้มน้าวใจ มหาชาติคำหลวง

Observation Rhetorical Persuasion in *Mahachat Kham Luang*

Nipat yamdate

Abstract

Rhetorical persuasion in *Mahachat Kham Luang* was the character's communication strategy to use logic to persuade listeners. The results of this study show that the persuasive rhetoric used by Phra Vessadon, Mussi, Chuchok and Amittada varies based on the contexts. Rhetorical strategies used by each character lead the listeners to respond and interact with the speaker. It can be assumed that the *Mahachat Kham Luang* shows the importance of rhetorical persuasion reflected from the dialogues of the characters, as well as poetic, witty, melodic and steady language together with impressive use of figurative language. In addition, the persuasive rhetoric reflects the flair and intelligence of the characters during a crisis.

Keywords: Rhetorical persuasion Mahachat Kham Luang

บทนำ

มหาชาติสำนวนที่เก่าที่สุดของไทย และเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนา เรื่องแรกในสมัยอยุธยาเท่าที่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ เรื่อง “มหาชาติคำหลวง” สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าฯ ประชุมเหล่า นักปราชญ์ราชบัณฑิต แปลแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น ในปีขาลศก จุลศักราช 844 ตรงกับพุทธศักราช 2025 ความดังกล่าวปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ที่ว่า “ศักราช 844 ขาลศก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่น การมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติ- คำหลวงฉบับบริบูรณ์” (พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2544, น. 19) เมื่ออยุธยาเสียแก่พม่า ต้นฉบับมหาชาติคำหลวงสูญหายเหลือ เพียงบางกัณฑ์เท่านั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรมศิลปากร, 2540, น. 497) ทรงกล่าวว่า “เมื่อเสียกรุงเก่า หนังสือมหาชาติ- คำหลวง กัณฑ์หิมพานต์, ทานกัณฑ์, จุลพน, มัทรี, สักรบรรพ, ฉกษัตริย์ ฉบับ สูญหายไปเสีย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ ราชบัณฑิตยต์แต่งกัณฑ์ที่ขาดขึ้นไว้จนครบบริบูรณ์ ”

มหาชาติคำหลวง เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งหวังในทานบารมี อย่างสูงสุด ซึ่งมีพระนามว่า “พระเวสสันดร” เนื้อความตามที่พระพุทธรเจ้าตรัส เล่า นั้น กล่าวถึงพระราชานามว่า สีพีราชทรงครองเมืองเชตุตร พระองค์มี พระโอรส คือ พระเจ้าสญชัยซึ่งต่อมาได้อภิเษกสมรสกับพระนางผุสดีพระธิดาของ พระเจ้ามัทธราช แล้วมีพระโอรสทรงพระนามว่าพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดร มีพระชนมายุ 16 พรรษา ได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีพระโอรสและพระธิดา คือ พระชาลี และพระกัณหา ขณะที่เกิดทุกข์ภัยที่เมืองกสิงคราษฎร์ พราหมณ์ ทั้ง 8 คน จากเมืองกสิงคราษฎร์เดินทางมาทูลขอช้างปัจจัยนาคจากพระเวสสันดร พระเวสสันดรประทานช้างปัจจัยนาคให้แก่เหล่าพราหมณ์ เหตุการณ์ในครั้งนั้น สร้างความไม่พอใจให้แก่ชาวสีพีเป็นอย่างมาก ชาวเมืองสีพีจึงกราบทูลให้พระเจ้า กรุงสญชัยทรงขับไล่พระเวสสันดรออกจากนครสีพี การเสด็จออกจากนครสีพี ของพระเวสสันดร มีพระนางมัทรีพร้อมด้วยพระชาลีและพระกัณหาติดตาม

มาด้วย กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์เสด็จมาถึงเมืองของเหล่ากษัตริย์เจตราช จากนั้นจึงเสด็จต่อไปยังเขาวงกต ฝ่ายชูชกพราหมณ์เฒ่าถูกภรรยาสาวนางอมิตดาบังคับให้เดินทางมาทูลขอพระชาติลี และพระกัณหาจากพระเวสสันดร ในช่วงที่เดินทางชูชกได้ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจพราหมณ์เจตบุตร และพระอจตุตถะให้บอกทางมาหาพระเวสสันดรได้เป็นผลสำเร็จ ก่อนที่พระนางมัทรีจะต้องทรงพลัดพรากจากพระลูกธิดานั้น พระนางทรงพระสุบินอันเป็นลางวิปริต พระเวสสันดรทรงทำนายฝันทรงล่วงรู้เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นว่าจะมีพราหมณ์มาทูลขอสองกุมาร เมื่อชูชกเดินทางมาถึงนครของพระเวสสันดรแล้ว ได้รอเวลาที่พระนางมัทรีเสด็จไปหาผลไม้ในป่า จึงมาทูลขอพระชาติลีและพระกัณหา พระเวสสันดรทรงปีติยินดีในบุตรทาน จึงทรงยกสองกุมารให้แก่พราหมณ์ชูชก เมื่อพระนางมัทรีเสด็จกลับมาไม่ทรงพบสองกุมาร จึงทรงเที่ยวติดตามพระกุมารทั้งสอง ต่อเมื่อภายหลังทรงทราบว่า พระเวสสันดรบำเพ็ญบุตรทานจึงอนุโมทนาบุญอันยิ่งใหญ่ในครั้งนี้ กระนั้นก็ตามพระอินทร์ก็ได้จำแลงกายเป็นพราหมณ์เฒ่ามาทูลขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรทรงกระทำทานประทานพระนางมัทรีแก่พราหมณ์นั้น ภายหลังพราหมณ์ได้ถวายพระนางมัทรีคืนให้แก่พระเวสสันดร เมื่อขณะที่ชูชกพาพระชาติลีและพระกัณหาไปยังเมืองเชตุตร พระเจ้ากรุงสญชัยทรงไถ่พระนัดดาทั้งสองพระองค์กลับคืนมา ครั้นชูชกได้รับสิ่งของพระราชทานจำนวนมาก พร้อมอาหารอันเลิศรสกับบริโภคอาหารเกินขนาดจนท้องแตกตาย และในท้ายที่สุดพระชาติลีนำทางพระเจ้ากรุงสญชัยไปยังนครเพื่อทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเสด็จกลับคืนสู่พระนครสี่พี

เนื้อหาใน*มหาชาติคำหลวง* มีความโดดเด่นในเรื่องกลวิธีการสื่อสารของตัวละคร ซึ่งส่งผลต่อการเชื่อมร้อยเนื้อเรื่องอย่างมีเอกภาพ และวาทศิลป์โน้มน้าวใจเป็นส่วนสำคัญที่ส่งเสริมให้พระเวสสันดรสามารถบำเพ็ญทานบารมีได้สมดังที่ตั้งพระทัยไว้ การสื่อสารที่มีวาทศิลป์จึงเป็นกลวิธีการเจรจาผ่านบทสนทนาของตัวละครใน*มหาชาติคำหลวง* ที่มีมิติที่น่าสนใจยิ่ง

ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพ็ชร์ (2552, น. 236) กล่าวถึงประเด็นเรื่องวาทศิลป์ใน*มหาชาติคำหลวง*ว่ามีอยู่ 2 ลักษณะ ลักษณะแรกจะพบอยู่ในบทสนทนาของ

ตัวละคร ผู้แต่งพยายามที่จะสร้างบทสนทนาเพื่อแสดงฐานะผู้ส่งสารว่าควรใช้ ถ้อยคำ และวิธีการพูดเช่นไร เพื่อให้ได้ผลดังที่ผู้พูดต้องการ กับลักษณะที่สอง เป็นวาทศิลป์ที่แสดงนัยในทางอ้อม กล่าวคือ เป็นการสอนโดยสาธิตวิธีการใช้ วาทศิลป์ในการพูดกับมหาชน จะเห็นได้ว่าผู้สวดหรือผู้เทศน์มหาชาติแสดงให้ผู้ฟัง เทศน์ซาบซึ้งในวิธีการพูดที่ดีผ่านเนื้อเรื่องมหาชาติคำหลวง (ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพ็ชร์, 2552, น. 236-237) ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดที่ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพ็ชร์ ศึกษาวาทศิลป์ ในมหาชาติคำหลวง โดยเฉพาะการศึกษาวาทศิลป์เพื่อวิเคราะห์บทสนทนาของ ตัวละครนั้นมีประโยชน์ยิ่ง เพราะเป็นฐานคิดในการศึกษาวิเคราะห์วาทศิลป์ ในมหาชาติคำหลวงให้ลุ่มลึกยิ่งขึ้นได้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาวาทศิลป์โน้มน้าวใจจากบทสนทนาของตัวละครในมหาชาติ- คำหลวง ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี ชูชก และนางอมิตตา โดยพิจารณา จากสถานการณ์ในการใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ ภาษาที่ใช้ในการโน้มน้าวใจ และ ปฏิกริยาของผู้รับสาร

ขอบเขตของการศึกษา

มหาชาติคำหลวงฉบับที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาในบทความนี้ ใช้ฉบับพิมพ์ เผยแพร่ของราชบัณฑิตยสถาน ชื่อหนังสือ “พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัย อยุธยา มหาชาติคำหลวง”

ข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษา

เนื่องจากต้นฉบับมหาชาติคำหลวงมีคำไทยโบราณและคำแผลงจำนวนมาก โดยเฉพาะชื่อตัวละคร ดังเช่น พระแพศยันดร พระนางสบรรษดี นางอมิตตา ในบทความนี้ผู้วิจัยจะใช้ชื่อซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในปัจจุบันว่า พระเวสสันดร พระนาง ผุสดี และนางอมิตตา ตามลำดับ

ผลการศึกษาวาทศิลป์โน้มน้าวใจในมหาชาติคำหลวง

1. ความหมายของวาทศิลป์โน้มน้าวใจ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2554, น. 1111) ให้ความหมายของคำว่า “วาทศิลป์” ไว้ดังนี้ “ศิลปะในการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารให้ประทับใจ. (อ. rhetoric)”

วรรณพิมล อังคศิริสรรพ (2541, น. 98) ระบุความหมายของ “วาทศิลป์” ไว้ว่า “วาทศิลป์ (la rhétorique) หมายถึง ศิลปะการประกอบสร้างวาทกรรม ศิลปะดังกล่าวแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนในด้านการจัดประเด็นและการใช้สำนวนโวหาร ส่งผลให้วาทกรรมนั้นสามารถปลุกเร้าความสนใจ มีสีสันและรสชาติโน้มน้าวใจให้คล้อยตาม หรือก่อให้เกิดผลอื่นๆ ตามที่ต้องการ”

ส่วนคำว่า “โน้มน้าวใจ” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2554, น. 645) ให้ความหมายไว้ว่า “ชักชวนให้เห็นดีเห็นงามหรือให้อินอ่อนตาม” สอดคล้องกับที่ Kenneth E. Andersen (1972, น. 218) อธิบายคำว่า “โน้มน้าวใจ” (Persuasion) เป็นกระบวนการของการสื่อสารที่ผู้พูดส่งสารถึงผู้รับ อาจจะต้องตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ได้ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้รับสาร

ดังนั้น วาทศิลป์โน้มน้าวใจจึงหมายถึง “ศิลปะในการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารให้ประทับใจ เพื่อชักชวนผู้รับสารให้เห็นดีเห็นงามหรืออินอ่อนตาม” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าวาทศิลป์โน้มน้าวใจเป็นการพูดชักจูง โน้มน้าว และปลุกเร้าความรู้สึกของผู้รับสารให้เชื่อถ้อยคำตามคำพูดของผู้ใช้วาทศิลป์โดยอัตโนมัติ

2. วาทศิลป์โน้มน้าวใจ: กลวิธีการสื่อสารของตัวละครในมหาชาติคำหลวง

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาตัวละครที่ใช้วาทศิลป์ในการสื่อสารที่มีความโดดเด่น บทสนทนาของตัวละครที่ยกมาเป็นกรณีศึกษา ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี ชูชก และนางอมิตตา โดยพิจารณาจากองค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ (1) สถานการณ์ที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ (2) ภาษาที่ใช้ในการโน้มน้าวใจ และ (3) ปฏิกริยาของผู้รับสาร ดังจะอภิปรายผลการศึกษาในรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 พระเวสสันดร

พระเวสสันดร มีฐานะเป็นพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ทรงบำเพ็ญบารมีตามแบบอย่างอุดมคติชีวิตพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย (พระมหาบุญทัน อานนุโท (พาหา), 2540, น. 55) พระชาติกำเนิดของพระเวสสันดรนั้น พระองค์เป็นพระโอรสพระเจ้ากรุงสญชัยและพระนางมุสดี มีพระชายา คือ พระนางมัทรี มีพระโอรสและพระธิดา คือ พระชालี และพระกัณหา พระเวสสันดรนับว่าเป็นแบบอย่างมหาบุรุษผู้สร้างสมบุญบารมีในทางธรรมอย่างยิ่งยวด ดังความเห็นที่ G.E Gerini (1976, p. 20) กล่าวว่า “พระเวสสันดร เป็นแบบอย่างของมนุษย์ซึ่งมีวิวัฒนาการอันสูงสุดสู่ความสมบูรณ์แห่งศีลและปัญญา” การใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจของพระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวงเป็นการถ่ายทอด “สาร” ที่น่าสนใจยิ่ง เนื่องจากเป็นวาทศิลป์โน้มน้าวใจที่สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมและความคิดของพระโพธิสัตว์

2.1.1 สถานการณ์ที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ

สถานการณ์ที่พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจที่สะท้อนผ่านบทสนทนานั้นจะเห็นได้ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ก่อนที่พระเวสสันดรจะออกจากพระนครสี่ปี เหตุการณ์ช่วงนี้แสดงให้เห็นความทุกข์ของพระนางมุสดีอย่างมาก ดังเห็นได้จากคำคร่ำครวญของพระนางมุสดีพรั่ำพันทันถึงความรักที่พระนางมีต่อพระเวสสันดรอย่างลึกซึ้ง แม้พระนางมุสดีทรงแสดงความรักอย่างลึกซึ้งเพียงใด แต่ก็ไม่อาจเหนี่ยวรั้งพระทัยพระเวสสันดรให้ประทับอยู่กับพระนางได้ พระเวสสันดรจึงทรงใช้วาทศิลป์แสดงเจตนารมณ์ของพระองค์ที่จะใช้ชีวิตอยู่ในป่าเพื่อบำเพ็ญบุญกุศลด้วยการชี้แจงเหตุผลให้พระนางมุสดียอมรับการตัดสินใจ ในกัณฑ์วนประเวศน์ พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์กับเหล่ากษัตริย์เจตราชที่มาเกลี้ยกล่อมให้พระองค์ปกครองแคว้นเจตราช พระเวสสันดรไม่สามารถรับเงื่อนไขของเหล่ากษัตริย์เจตราชได้ จึงทรงใช้วาทศิลป์ชี้แจงด้วยเหตุผลเพื่อให้เหล่ากษัตริย์เจตราชเข้าใจจุดประสงค์ที่แท้จริงของพระองค์ เนื้อหาในกัณฑ์กุมาร พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์ปลอบประโลมพระทัยพระนางมัทรีให้คลายจากความหวาดวิตก ด้วยเหตุที่พระนางมัทรีทรงฝันร้ายว่ามีบุรุษร่างกำยำเข้ามาทำร้ายพระนางจนแทบวางวาย ทำเอาพระทัย

หวาดหวั่นเสียขวัญ จึงต้องเสด็จไปเรียกพระเวสสันดรในยามราตรีเพื่อให้ท่านาย
ฝันให้ และในสถานการณ์ที่พระชาติและพระกัณหาหวาดกลัวชุกจนต้องทรงหนีไป
หลบซ่อนในสระบัวนั้น พระเวสสันดรก็ทรงใช้วาจาอันนุ่มนวลอ่อนหวานโน้มน้าวใจ
ให้สองกุมารทรงขึ้นมาจากสระบัว ทรงชี้แจงให้สองกุมารทรงเข้าใจเจตนารมณ์
การบำเพ็ญทานบารมีของพระองค์ เพื่อจะได้เอื้อประโยชน์ต่อการบรรลุถึง
โมกษณฤพานได้ง่ายขึ้น

2.1.2 ภาษาที่ใช้ในการโน้มน้าวใจ

การใช้วาทศิลป์ของพระเวสสันดรมุ่งโน้มน้าวใจผู้รับสารโดยการใช้องศา
สื่อสารให้ผู้รับสารยอมรับหลักเหตุผลของพระองค์ มีทั้งการใช้ภาษาชี้แจงด้วย
เหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล การใช้วาจาอันนุ่มนวลอ่อนหวานปลอบประโลมใจ
การใช้ภาษาแสดงการเปรียบเทียบ และการใช้โวหารแสดงอารมณ์หึงหวง ดังนี้

2.1.2.1 การชี้แจงด้วยเหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล วาทศิลป์โน้มน้าวใจ
ของพระเวสสันดร แสดงออกถึงความมุ่งมั่นในการใช้เหตุผลโน้มน้าวใจผู้รับสาร
ให้คล้อยตามความปรารถนาของพระองค์ ดังเห็นได้จากเนื้อความที่สะท้อนจาก
บทสนทนาระหว่างพระเวสสันดรกับพระเจ้ากรุงสุทศย์ และพระนางผุสดี เมื่อ
พระเวสสันดรจะเสด็จออกจากพระนครสีพี พระนางผุสดีไม่ทรงปรารถนาให้
พระโอรสต้องพรากจากพระนางไป ด้วยพระนางทรงเกรงความยากลำบากต่าง ๆ
นานาที่จะเกิดขึ้นแก่พระเวสสันดรและพระนางมัทรี พระนางตรัสถึงความเป็นอยู่
ตอนหนึ่งว่าพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเมื่ออยู่ในป่าจะทรงนุ่งห่มผ้าเปลือกไม้
และผ้าทอด้วยหญ้าคา อันสร้างทุกข์ให้แก่พระนางแทบหัวใจแตกสลาย
พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์ชี้แจงด้วยเหตุผลที่น่าเชื่อถือ โดยกล่าวว่าการที่พระองค์
เสด็จออกจากเมืองเป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะค้ำถั่วอันร้ายแรง
ของชาวเมืองสีพีส่งผลให้พระองค์ต้องเสด็จจากบ้านเมือง ซึ่งการเสด็จจากบ้านเมือง
ไปใช้ชีวิตในป่าก็เป็นหนทางปฏิบัติธรรม อันเป็นแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย
ทรงได้เคยปฏิบัติมา ดังนั้นการที่พระองค์ทรงถูกขับไล่ออกจากพระนครจึงเป็น
หนทางที่พระองค์จะทรงกระทำตามความปรารถนาในพระทัยที่จะทรงสืบสร้าง
ทางบุญ อีกทั้งการครองตนแบบพระฤๅษี การใช้ชีวิตด้วยความสันโดษในป่าทำให้

ทรงไม่ต้องเบียดเบียนเมืองอื่น ด้วยการทำสงครามตามจารีตของกษัตริย์ ดังที่ว่า “ข้าแต่แม่จุงปรวภู ให้ลูกบวชบำเพ็ญ ปุพพชา มม รุจจติ อันว่าเป็นพระฤาษี ลูกมีใจใสสุทธิ โสฬส สก อภิสสสี ฤาแยงยุททหายวโคร จิ่งใหม่หน้าว่าบยพเมือง ยชมาโน สก ปุเร ข้าคิดเปลื้องทานทำ แห่งหอคำข้าดอก แลแม่เนา” (พจนานุกรม ศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 44)

เนื้อหาในกัณฑ์วนประเวศน์ พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์ชี้แจงด้วย เหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล เพื่อให้เหล่ากษัตริย์เจตราชทรงทราบเจตนารมณ์ ของพระองค์ว่าไม่ทรงรับคำทูลอภัยเชิญให้ครองเมือง ดังเนื้อความที่ว่า

พลทงสองสีพีราชฎ์ ก็เจะบาดเนื่อบาดใจฟูน... เขาก็จะว่าพญานี้มีโทษ เราก็รู้โกรธขับหนี เจตา รชเชกเสจยุ บัดนี้ทำวธรรณีหกหมื่น แลมาตั้งตั้งเปนนาย ... สองแผ่นดินดาลโกรธ บมิดวรแก่ตุผู้จะมล้างปลิโพธภายใน อถสุส ภูณทน์ ไม่ วิเคราะห์ใจเจ็บแสบ ก็จะเป็นสัณยนแปลบปลาบแทง สมุปหาโร อนุปโป ก็เจะต่อดาว แแยงยุททใหญ่

(พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 64)

จากคำกล่าวของพระเวสสันดรข้างต้น พระเวสสันดรทรงใช้ภาษาอย่างเป็นทางการ ทรงชี้แจงด้วยเหตุและผลที่น่าเชื่อถือเพื่อให้เหล่ากษัตริย์เจตราช ทรงเห็นด้วยกับแนวทางของพระองค์ที่ไม่ทรงปรารถนาจะปกครองอาณาจักร ร่วมกับเหล่ากษัตริย์เจตราช เพราะหากพระองค์ร่วมกับเหล่ากษัตริย์เจตราชทรง ปกครองอาณาจักรก็ย่อมเกิดข้อครหาและเกิดจลาจลขึ้นได้ ยิ่งไปกว่านั้น จะทำให้ เข้าใจได้ว่าพระองค์ทรงเป็นชนวนเหตุสร้างความบาดหมางอันก่อให้เกิดศึกสงคราม ระหว่างนครสีพีและนครเจตราชต่อไปอีกด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่งที่พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์ชี้แจงด้วยเหตุผลที่หนักแน่น สมเหตุสมผล เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงชี้แจงด้วยเหตุผลแก่พระนางมัทรีถึง เหตุที่พระองค์ทรงยกพระลูกรักให้เป็นทานแก่ผู้มาขอ นั้น ก็เพราะ “พระโพธิสมภาร เปนทางสัปรุช ตามพระพุททประเพณี” อันเป็นสิ่งที่พระเวสสันดรทรงคำนึงถึง ประโยชน์สูงสุด เมื่อทรงอธิบายให้พระนางมัทรีเข้าใจแจ่มแจ้งแล้ว พระเวสสันดร

จึงทรงให้พระนางมัทรีทรงร่วมอนุโมทนาบุตรทานบารมีด้วยจิตใจอันผ่องแผ้ว ดังที่ว่า “อ้าแม่จงมีมหันตปรีดาเลศประโยชน์ นันนแล ปุตุตเก ทานมุตตม เจ้าจงอนุโมทนปิยบุตร อนนเปนมงกุฎบารมี” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 157)

2.1.2.2 การใช้วาจาอันนุ่มนวลอ่อนหวานปลอบประโลมใจ วาทศิลป์ โน้มน้าวใจของพระเวสสันดรที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ภาษาที่ไพเราะอ่อนหวาน เห็นได้จากการพูดปลอบประโลมใจผู้ที่กำลังขวัญเสียให้ผ่อนคลายจากความหวาดวิตก เช่น ในคราวที่พระนางมัทรีทรงฝันร้าย แล้วกราบทูลให้พระเวสสันดร ทรงทำนายความฝันให้ ถึงแม้พระเวสสันดรจะทรงล่วงรู้ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นตามฝันที่เป็นลางบอกเหตุ แต่พระองค์ก็ทรงบ้ายเบี่ยงไม่ได้ทรงบอกความจริง เพราะหากพระองค์ทรงบอกความจริงก็ย่อมส่งผลกระทบต่อการบำเพ็ญบุตรทานบารมี พระเวสสันดรจึงทรงพูดโน้มน้าวใจพระนางมัทรีด้วยวาจาอันอ่อนหวาน ดังที่พระองค์ทรงคิดไว้แล้วว่า “อันว่าภูก็โลมลาเพนางพญา” เพื่อให้พระนางมัทรีทรงเข้าใจว่าเหตุที่พระนางฝันร้ายนั้นเป็นเพราะสภาพแวดล้อมที่แปลกไปจากที่เคยประทับ ดังนั้นพระเวสสันดรจึงทรงปลอบประโลมใจพระนางมัทรีว่าอย่าหวาดกลัว ทรงให้พระนางกลับไปหาลูกดังเดิม ดังเนื้อความต่อไปนี้ “อันว่าพระโพธิสัตว์ก็กลกล่าวก้านยด กยดแก่นางพญาตงนี้ ดูกรเจ้าอันว่าใจเจ้าเศร้า ด้วยที่นอนกนอนในดิน ด้วยที่กินก็กินลูกไม้ ทงนางไ้ไ้ได้ฝนน เปนบาปกรรมนี้ เพื่อนันน มา ภายิติ ปโมเหตุวา เจ้าอย่าเกรงอย่ากลัว แม่มาลาผิวไปหาลูกเทอญ” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 109)

เช่นเดียวกับคราวที่พระชาติและพระกัณหาทรงหวาดกลัวซุกซนที่ต้องการจะนำสองพระองค์ไปเป็นทาสรับใช้ สองกุมารทรงหลบอยู่ในสระน้ำ พระเวสสันดรตรัสเรียกให้สองกุมารเสด็จขึ้นจากสระบัว โดยใช้ภาษาที่แสดงให้เห็นถึง “สายใยรัก” ระหว่างผู้เป็น “พ่อ” และ “ลูก” ได้อย่างซาบซึ้งใจ เห็นได้จากถ้อยคำที่พระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาติและพระกัณหาว่า “ลูกรัก” “สองพะงาลูกแก้ว” “สองเจ้าหน่อ นงเยาว์” นอกจากนี้พระเวสสันดรยังใช้ภาษาซึ่งเป็นคำสั่งว่า “จง” แกมขอร้อง “เร็วหนาเจ้า” ให้สองกุมารทำตามความปรารถนาของพระองค์ในทันที ดังที่ว่า

“จงลูกสงสารเสด็จมาเร็วหนาเจ้า” “เจ้าอย่าให้พ่อค่อยรยกเปนนาน” “จงมาสรองมาไสรด ด้วยอำฤดาโมทยหลังไหล” และ “จงเจ้ามาอุทโยคทำพ่อเทอญ”

วาทศิลป์ของพระเวสสันดรที่ไพเราะอ่อนหวาน จะเห็นได้อีกครั้งหนึ่ง จากคำพูดปลอบประโลมใจพระนางมัทรีให้ทรงผ่อนคลายจากทุกข์ถึงสองกุมาร พระเวสสันดรทรงใช้ภาษาปลอบประโลมใจพระนางมัทรี ดังที่ว่า “อย่าทุกข์ทวิแสนไศกนิก” และ “อย่ารำปริเทวนาการมากนาน”

2.1.2.3 การใช้ภาษาแสดงการเปรียบเทียบ นอกจากพระเวสสันดรจะทรงใช้วาจาที่นุ่มนวลแสดงสายใยรักของผู้เป็นพ่อที่มีต่อลูกอยู่เต็มเปี่ยมหัวใจแล้ว ความมุ่งหมายของพระเวสสันดรที่สะท้อนผ่านการใช้วาทศิลป์ให้นุ่มนวลใจ คือ การแสดงความศรัทธาในทานบารมี และทรงแสดงเจตจำนงที่จะมุ่งข้ามห้วงมหรณพหรือโอฆสงสาร อันได้แก่ กาม ภพ ทิฐิ อวิชชา สู่จุดหมายปลายทาง คือ “โมกษนฤพาน” ดังนั้นเพื่อสื่อแนวคิดนี้อย่างแจ่มแจ้ง พระเวสสันดรจึงทรงใช้ภาษาความเปรียบ เริ่มต้นทรงชี้ให้พระชาติและพระกัณหาเห็นภาพความร้อนรุ่มในพระทัยของพระองค์เสมือน “ไฟจ่อลูกลาว ร้อนผ่าวเผาอก” และ “เหตุยที่ใหม่” ซึ่งสองกุมารนั่นเองจะเป็นผู้ที่ “ดับเหตุยแห่งพ่อ” คือเป็นผู้ “ไสรด ด้วยอำฤดาโมทยหลังไหล” และทรงชี้ให้สองกุมารทรงเข้าใจว่าการจะข้ามห้วงมหรณพได้นั้น จำเป็นต้องใช้สำเภาฝาคลื่นลมนำพาให้บรรลุถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ พระเวสสันดรจึงทรงกล่าวกับสองกุมารว่า “จงมาเปนสำเภาแก่พ่อเทอญ” ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าพระชาติและพระกัณหาเป็นอุปลักษณะเปรียบเป็นสำเภาเพื่อนำพาพระเวสสันดรข้ามทะเลแห่งกองกิเลส และอวิชชานั้นเอง “อนนอาจเอาพ่อไปยงนฤพานนคร ที่พันชาติชรามรณนฤทุกขนั้นน” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติ-คำหลวง, 2549, น. 119)

2.1.2.4 การใช้โวหารแสดงอารมณ์หึงหวง เนื้อหากัณฑ์มัทรี แสดงภาวะความทุกข์ของพระนางมัทรีอย่างหนักหน่วง เมื่อพระนางมัทรีเสด็จกลับมายังอาศรมไม่เห็นพระลูก ด้วยสัญชาตญาณของผู้เป็นแม่ พระนางจึงเสด็จออกติดตามหาสองกุมารทั่วทุกหนทุกแห่ง ทรงหวั่นเกรงภัยอันตรายนานาประการที่จะเกิดขึ้นแก่ลูก พระนางมัทรีได้เข้าเฝ้าพระเวสสันดรพร้อมกับรอฟังคำตอบว่าพระลูกรัก

หายไปไหน แต่พระเวสสันดรกลับทรงนั่งเฉยเสีย ไม่แสดงอาการเป็นทุกข์ถึงพระลูก แต่อย่างใด บทเจรจาของพระเวสสันดรในช่วงนี้ คือ การใช้โวหารตรัสบริภาษ พระนางมัทรีโดยแสดงอารมณ์หึงหวง ดังที่ทรงวางแผนไว้ในพระทัยว่า “แสงใส่ กลหึง” อันเป็นกลอุบายของพระเวสสันดรที่จะดึงอารมณ์ของ พระนางมัทรีให้หันเห จากความคร่ำครวญถึงพระลูก ดังที่ว่า “มาถูกจะให้นางพญา คลาความทุกข์ท่างล”

ดูกรเจ้ามัทรี นางมีโฉมอุดม แล้วกเปนที่ชม แห่งโลกยทั้งหลาย โสดแล หิมวนุเต จ นาม พหู วนจรกา ตาปสวิชชาธราทโย วิจรนุติ ดงจริง อันว่าพจนร เปนต้นว่าพิทยาธรรแลดาบส นักพรตเดอนสบสสถาน ในหิมพานต์นี้ก็มีมากโสด โภ ชานาติ กิณฺจึ ตยา กตฺ เพื่ออำเพอโทศทฺรจจาร เปนการขบถ ด้วยนักพรตพเนจร ในพนาตรกลางป่า ใครค้ำรู้ใจนาง โสดเลอย ตวั ปาโตว คนตุวา นางกไปแต่เข้าเข้า ยงปากไปล่าเหล้นเต็มใจ แลนอ กิมิทำ สายมาคจฺจสิ เจ้าอาไศรยแก่อนนใด แลไปแต่ เข้าจรหล้าต่อค้ำจิ่งมา แลมาแสงใส่กลหาลูกนี้ ทหรกฺมาเร โอหาย อรณฺคตฺติโย นาม ชื่อว่าหญิงทั้งหลาย แลเดอนดงแหล่งไหล่ ลุกไว้ภายหลงดงนี้ สสามิกิตฺติโย วา อสามิกิตฺติโย วา เอวรูปา น โหนฺติ แลนางหญิงทั้งหลาย อนนมีผววกดี อนนบ มีผววกดีแล้วร้าย กลกยจกายคฺจนางมัทรีนี้ กหาบมีโสดเลอย กิณฺไซ เม ทารกานํ ปวตฺตี นางกบมิรำพึง ดงนี้ อันว่าชาวแห่งสองพงงา ปานี้เปนนอนดงนี้ ก็ เม วา สสามิกิ จินฺเตสฺสตี อนึ่งโสดท้าวธผู้เปนน ผวพ่านเฝ้า ปานี้เจ้ากูอยู่ฉนนใดกฉนนใด เปนเพื่อนใครโสดสิน เอตตกปี เตนาโหสิ อันว่าความเท่านี้บร้าง นางจะรำพึงถึงตูป่อ ลูกทั้งสามตน รอยกังวลแต่ความอื่นธา

(พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 148-149)

การใช้ภาษาของพระเวสสันดรในตอนที่ทรงแกล้งสำแดงอารมณ์หึงหวง พระนางมัทรี แสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดของพระเวสสันดรในการแก้ไข สถานการณ์ที่เผชิญอยู่ หากพระองค์ไม่ทรงใช้วาจาแสดงโวหารหึงหวงตรัสบริภาษ พระนาง พระนางมัทรีก็ไม่ยอมลดละความวิปโยคถึงสองกุมาร พระเวสสันดรจึงตรัส บริภาษความประพฤติพระนางมัทรีที่ทรงฝ่าฝืนจารีตปฏิบัติของหญิงที่ดี เนื่องจาก พระนางมัทรีเสด็จกลับมาอาศรมในเวลาค่ำ ทรงหายไปเป็นเวลานานโดยไม่ได้ ทรงใส่ใจความเป็นอยู่ของสองกุมารและพระสวามี พระเวสสันดรทรงยกคุณสมบัติ

เรื่องรูปโฉมของพระนางมัทรีอันเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้พบเห็น “นางมีโฉมอุดม แล้ว
กเพนที่ชม แห่งโลกยทั้งหลาย” แล้วยังมีพิทยาธร ดาบส นักพรต อาศัยอยู่มาก
ในป่าหิมพานต์ ความประพฤติของพระนางมัทรีจะทรงเป็นเช่นไรเมื่ออยู่ลับตา
พระเวสสันดรผู้เป็นพระสวามีย่อมไม่ทรงอาจรู้เห็นได้ ดังนั้นการที่พระนางมัทรี
ทรงคร่ำครวญถึงพระลูกอย่างน่าเวทนานั้นก็เป็นกลอุบายที่พระนางทรงแสวงทำ
ทั้งสิ้น

2.1.3 ปฏิกริยาของผู้รับสาร

พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจผู้รับสารให้เกิดปฏิกริยาตอบสนอง
ต่อสารที่พระองค์ถ่ายทอดออกมา เมื่อพระองค์ทรงชี้แจงด้วยเหตุผลให้พระนาง-
มุสดีทรงคลายจากความโศก โดยกล่าวถึงความมุ่งมั่นที่จะทรงบำเพ็ญบารมีสืบสร้าง
ทางกุศลในป่านั้น พระนางมุสดีจึงมิได้ทรงเหนียวรั้งหนทางบำเพ็ญบารมีของ
พระเวสสันดร พระนางกลับมีใจยินดีกับการตัดสินใจของพระเวสสันดร ทั้ง ๆ ที่
ก่อนหน้านี้เมื่อพระนางมุสดีทรงรับทราบข่าวการเนรเทศพระโอรส พระนางมุสดีทรง
วิงวอนคร่ำครวญกับพระเจ้ากรุงสยชัยให้เห็นแก่ความเป็นลูก แต่เมื่อพระเวสสันดร
กล่าวยืนยันที่จะเสด็จออกจากพระนครสี่ปี แล้วทรงยกความปรารถนาเรื่องการ
บำเพ็ญบุญกุศลเป็นใจความสำคัญ ซึ่งพระนางมุสดีนั้นได้ตั้งความปรารถนาไว้อย่าง
แรงกล้าที่จะมีพระโอรสผู้มีพระทัยตั้งมั่นในทางธรรมอยู่แล้ว พระนางมุสดีจึง
คล้อยตาม ดังนั้น ปฏิกริยาของพระนางมุสดีคือร่วมอนุโมทนากับเจตนารมณ์ของ
พระโอรสในครั้งนี้ ดังที่ว่า “ดูราลภูกรักราช อนุชานามิ แม่อนุญาตบรรพชา ตั้ เมาะ
ตว แก่เจ้าผู้หาห้องพรหมจรรย์ ปพพชชา อันว่าเว้นเบญจกาม สมิชฌตฺ จงสำฤทธิ
ตามใจจง เต ฌาเนน แก่พ่อผู้ประสงค์ด้วยฌานนั้นน” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดี
ไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 45)

เมื่อพิจารณาปฏิกริยาของเหล่ากษัตริย์เจตราช ครั้นได้ฟังวาจาชี้แจงด้วย
เหตุผลของพระเวสสันดรแล้วนั้น ก็ทรงเห็นคล้อยตามโดยดุษฎี เห็นได้จากที่ทรง
นิ่งเฉย แล้วถวายเครื่องบูชาจำนวนมากแต่พระเวสสันดร

เช่นเดียวกับปฏิกริยาของพระนางมัทรี เมื่อพระนางได้ฟังคำชี้แจงของ
พระเวสสันดรถึงเหตุที่ประทานสองกุมารแก่พราหมณ์ชุก ก็มิมีจิตใจเบิกบานปีติสุข

ร่วมอนุโมทนาบุตรทานบารมีในครั้งนี้ ดังที่ว่า “ข้อยขออนุโมทนา ปุตุตเก ซึ่งพระปิยบุตรบริจาค เต เมาะ ตยา แห่งพระบรมสาถกยาภินิหาร ทานมุตตมัมซึ่งพระบรมทานอนนอดม” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติ คำหลวง, 2549, น. 157)

เมื่อครั้งเหตุการณ์ที่พระนางมัทรีทรงฝันร้าย เห็นได้ว่าพระเวสสันดรทรงใช้วาจาอันนุ่มนวลอ่อนหวานปลอบประโลมใจพระนางมัทรีผู้กำลังขวัญเสียให้ผ่อนคลายจากความหวาดวิตก ผลจากการใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจให้พระนางมัทรีผ่อนคลายอารมณ์หวาดวิตก ทำให้พระนางมัทรีเห็นชอบด้วยกับคำปลอบประโลมใจของพระเวสสันดร และยินดีที่จะกลับไปยังอาศรมของพระนาง

เหตุการณ์ที่น่าสนใจมากอีกเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงให้เห็นปฏิภิกิริยาของผู้รับสาร ก็คือเหตุการณ์ที่พระเวสสันดรทรงใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจให้สองกุมารยอมขึ้นจากสระบัวมาหาพระองค์ได้เป็นผลสำเร็จ พระเวสสันดรทรงใช้วาจาอันนุ่มนวลอ่อนหวาน แสดงให้เห็นสายใยรักของผู้เป็นพ่อที่มีต่อลูก การที่พระเวสสันดรแสดงความทุกข์โดยเฉพาะจากดูหมิ่นของพราหมณ์เฒ่า “คำพราหมณ์ เสมอไฟจ้อลูกกล่าว ร้อนผ่าวเผาอก” ทำให้พระชาลีกล้าที่จะตัดสินใจขึ้นจากสระมาหาพระบิดา เพื่อปกป้องพระเกียรติของพระบิดา “ภูก็บมีอจให้พระราชาฤษีผู้ผ่านเผ้าเจ้าภูผู้บงกเกอดหวว กลววแกภัยพราหมณ์เฒ่า” ขณะเดียวกันพระเวสสันดรทรงใช้ภาษาแสดงการเปรียบเทียบเพื่อให้สองกุมารเห็นเจตนาอันแน่วแนในการบำเพ็ญพระบรมโพธิสมภารว่าสำคัญ ดังนั้น เมื่อพระชาลีและพระกัณหาได้ทรงฟังวาทศิลป์โน้มน้าวใจของพระเวสสันดรแล้ว ก็ทรงไม่ลังเลที่จะหลบซ่อนพระองค์อีกต่อไป ทั้งสองกุมารทรงขึ้นมาจากสระบัวตรงมาหาพระเวสสันดรแล้วทรงหมอบซบลงแทบพระบาทคร่ำครวญอย่างน่าเวทนา โดยพระชาลีทรงเป็นฝ่ายขึ้นมาจากสระก่อน “เจ้าก็เอามือเบิกเล็กไบบวว ยอหววขึ้นจากน้ำ ตรล้าแล่นขึ้นมาคลาจากที่ชลาลัยนั้นน” พระกัณหาขึ้นจากสระลำดับต่อมา “เจ้ากัณหาก็ขึ้นมาจากโเบษขรณี ดุจเจ้าชาลีผู้พินันน” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติ คำหลวง, 2549, น. 119–120)

ส่วนพระนางมัทรีก็แสดงปฏิกิริยาทรงยอมรับการตัดสินใจพระทัยของพระเวสสันดรด้วยเช่นกัน เมื่อเทียบปฏิกิริยาของพระนางมัทรีก่อนที่พระเวสสันดรจะทรงกล่าวความจริงที่พระองค์ประทานสองกุมารให้แก่ชูชกกับปฏิกิริยาที่พระนางมัทรีทรงทราบความจริงจากพระเวสสันดร มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ช่วงเวลาที่พระเวสสันดรทรงใช้โวหารแสดงอารมณ์หึงหวงทรงต่อว่าพระนางมัทรีอย่างรุนแรงนั้น ปฏิกิริยาของพระนางมัทรีเป็นไปตามที่พระเวสสันดรทรงคาดหมาย กล่าวคือพระนางมัทรีทรงละความโศกถึงลูกลงได้ชั่วขณะ โวหารแสดงอารมณ์หึงหวงที่พระเวสสันดรตรัสต่อพระนางมัทรีนี้กระตุ้นให้พระนางทรงต้องอธิบายข้อเท็จจริงคือ การที่สัตว์ป่ามาขัดขวางหนทางเดินและเกิดกลางร้ายวิปริตต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคขัดขวางไม่ให้พระนางมัทรีเสด็จกลับมาอาศัยตามเวลาปกติ ส่วนปฏิกิริยาของพระนางมัทรีหลังจากที่ทรงรับรู้ความจริงจากพระเวสสันดรนั้น จะเห็นว่าจากที่พระนางมัทรีทรงมีความตึงเครียด หวาดหวั่นพระทัยอย่างยิ่ง ภายหลังเมื่อพระเวสสันดรทรงอธิบายความจริงไปทั้งหมด พร้อมกับให้พระนางมัทรีร่วมอนุโมทนาบุตรทานบารมีนั้น พระนางมัทรีกลับผ่อนคลายจากความตึงเครียด พระนางตรัสกับพระเวสสันดรด้วยความเบิกบานพระทัยดังที่ว่า “ข้อยขออนุโมทนาซึ่งพระปิยบุตรบริจาค” ทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะเกิดกับพระราชสวามี คือ “เพิ่มพ่องพระทานบารมี”

2.2 พระนางมัทรี

พระนางมัทรีเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์มัทธราช อภิเชกสมรสกับพระเวสสันดร มีพระโอรสและพระธิดาคือพระชาติและพระกัณหา ความโดดเด่นของพระนางมัทรีที่ปรากฏตามเนื้อเรื่องคือการใช้วาจาที่หนักแน่นคมคาย ดังที่รีนฤทัย สัจจพันธุ์ (2545, น. 69) กล่าวว่า “พระนางมัทรีมีความสามารถในการเจรจา คำกล่าวของพระนางมีหลายลักษณะตามโอกาสที่เหมาะสม แต่บทเจรจาทุกครั้งมีผลสะท้อนอย่างเดียวกันคือแสดงความรักเทิดทูนในพระสวามีและพระราชกุมาร” บทเจรจาของพระนางมัทรีในมหาชาติคำหลวงนับว่ามีวาทีศิลป์ ใ้มน้ำใจที่น่าสนใจมาก พิจารณาได้ดังนี้

2.2.1 สถานการณ์ที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ

ในหลายสถานการณ์ที่พระนางมัทรีทรงใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ พระนางมัทรีทรงใช้กลวิธีต่าง ๆ พุดโน้มน้าวใจผู้รับสารให้คล้อยตามวัตถุประสงค์ของพระนาง เห็นได้จากเหตุการณ์ในกัณฑ์หิมพานต์ พระนางมัทรีทรงปรารถนาที่จะติดตามพระเวสสันดรออกจากพระนครด้วย ดังนั้นพระนางจึงทรงใช้วาทศิลป์ยืนยันให้พระเวสสันดรทรงเข้าใจด้วยเหตุผลว่าการที่พระนางทรงติดตามพระเวสสันดรออกจากพระนครนั้นมิได้สร้างความยากลำบากในการเดินทางของพระเวสสันดรแต่อย่างใด ตรงกันข้ามการเสด็จเข้าป่าของทั้ง “พ่อ” “แม่” และ “ลูก” ย่อมสร้างความสุขยิ่งกว่าประทับอยู่ในพระราชวัง ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ พระเจ้ากรุงสุทนต์ทรงทัดทานพระนางมัทรีว่ามีควรเสด็จติดตามพระเวสสันดรออกจากพระนครด้วยเกรงความยากลำบากที่จะเกิดขึ้นกับพระชาติและพระกัณฑ์ พระนางมัทรีทรงใช้วาทศิลป์ยืนยันว่าจะนำสองกุมารตามเสด็จพระเวสสันดรไปด้วย ในกัณฑ์มัทรีเมื่อเทวดาแปลงกายเป็นพระยาเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์ มาขัดขวางหนทางกลับอาศรม สถานการณ์อันเป็นวิกฤตเช่นนี้ พระนางมัทรีใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน และในกัณฑ์ฉกษัตริย์เมื่อกองทัพของพระเจ้ากรุงสุทนต์ยกมายังเขาวงกต เสียงกองทัพดังสนั่นทำให้พระเวสสันดรทรงหวาดกลัวตกพระทัยอย่างยิ่ง ทรงคิดในแง่ลบว่าจะเกิดอันตรายขึ้นกับพระองค์ พระนางมัทรีทรงพิจารณาเห็นว่าเป็นกองทัพของพระเจ้ากรุงสุทนต์ มิใช่กองทัพของศัตรู จึงทรงชี้แจงด้วยวาทศิลป์โน้มน้าวใจให้พระเวสสันดรคลายจากความหวาดวิตก

2.2.2 ภาษาที่ใช้ในการโน้มน้าวใจ

วาทศิลป์ที่สะท้อนจากบทสนทนาของพระนางมัทรี เห็นได้ว่าภาษาที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจมีหลายลักษณะ มีทั้งเน้นการสร้างชุดภาษาสื่อสารจินตภาพที่งดงาม ตัวอย่างกัณฑ์หิมพานต์ พระนางมัทรีทรงใช้ภาษาพรรณนาให้เห็นภาพความสุขระหว่างพ่อและลูกในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในป่าที่นารีธรรม์ การพรรณนาให้เห็นภาพความรื่นรมย์ของธรรมชาติโดยการชี้ชวนให้ผู้รับสารเห็นภาพของสัตว์ป่าและมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ความงดงามของพืชพรรณฤดูเหมันต์ ซึ่งเป็นภาพน่าดูอย่างมาก ในกัณฑ์ทานกัณฑ์พระนางมัทรีทรงใช้ภาษาสื่อสาร

อย่างเป็นทางการด้วยน้ำเสียงจริงจัง เพื่อชี้แจงเหตุผลที่พระนางเสด็จติดตามพระเวสสันดรออกจากพระนครพร้อมด้วยพระชาติและพระกัณหา การสื่อสารโดยการใช้ภาษาวิงวอนขอร้องด้วยคำพูดอันนุ่มนวลไพเราะ ดังจะเห็นได้ในกัณฑ์มัทรี นอกจากนี้วาทศิลป์ของพระนางมัทรียังทรงใช้ได้อย่างประสพผลสำเร็จในสถานการณ์ที่คับขัน เห็นได้ว่าพระนางมัทรีใช้วาทศิลป์ปลอบประโลมใจพระเวสสันดรที่ตกใจกลัวให้บรรเทาลงได้ ดังนี้

2.2.2.1 การพรรณนาภาพความสุขระหว่างพ่อและลูกขณะอยู่ในป่าที่รื่นรมย์ ก่อนที่พระเวสสันดรจะเสด็จออกจากพระนครสี่ปีไปยังเขาวงกต พระเวสสันดรไม่ทรงปรารถนาให้พระนางมัทรีเสด็จติดตามพระองค์ไปในป่า พระองค์มีรับสั่งให้พระนางมัทรีประทับอยู่ในพระนคร แต่พระนางมัทรีทรงแสดงความมุ่งมั่นที่จะเสด็จติดตามไปด้วย ด้วยเหตุนี้พระนางมัทรีจึงทรงชี้แจงให้พระเวสสันดรเห็นภาพความงดงามและความอบอุ่นหากพระนาง พระชาติและพระกัณหาเสด็จติดตามไปด้วย ในแง่นี้พระนางมัทรีจึงได้พรรณนาภาพความสุขระหว่างพ่อและลูกในป่าที่รื่นรมย์ เพราะต้องการที่จะยืนยันความสุขจากการใช้ชีวิตอยู่กันพร้อมหน้าระหว่างพ่อ แม่ และลูก ดังสะท้อนผ่านบทวาทศิลป์ในมน้ำใจที่ว่า

ข้าแต่พระบาทไตรราชสามิ ๕จะดันดงพงพี พระภูมิจะเห็นแต่พระลูกักรราช
ทั้งสอง เล่าแลฯ มณชุกเก ปิยภาณิเน สองเจ้าจ้านรรจา เป็นที่เสนาหาพิงใจ นีนท้าวฯ
อาสนุเน วนคุมพสมิ เจ้ากัเนาโนไพรพฤกษา ทั้งสองจำเจรจาไป เล่าแลฯ น รชชสุส
สริสุสสิ พระองค์ผู้บิดุราช จักประพาศพิศวง จะปลื้มปลดปลงลิมภารา เทียงแลฯ
อิเม กุมารเ ปสุสนโต หนึ่งโสดพระบรมจักราธิราช จักประพาศเกาททั้งสององค์ฯ
มณชุกเก ปิยภาณิเน สองเจ้าเขาพลอดพลง เป็นที่สว่าง พระบิดา กีพนุเต วนคุมพสมิ
เจ้าจักคะนองปองเล่น หยุดอยู่เย็นร่มรุกษาฯ น รชชสุส สริสุสสิ แท้จริงพระองค์เจ้า
ไหนเลยเล่าจะรูกเวียงวัง อิเม กุมารเ ปสุสนโต หนึ่งโสดจักได้ชมเชย สองทราม
เสบาย จอมขวัญทั้งสอง เล่าแลฯ มณชุกเก บยภาณิเน ชรวงศัพทักกันร้อง พระพี่น้อง
ต้องจับจับใจพระพ่อฮาฯ อสุสเม รหมณนิมุหิ จักเนาโนอรัญญูภาศรม มโนรมย์
ชมชื่นใจฯ น รชชสุส สริสุสสิ พระองค์จักหลงลิมปลื้มฤไทย บอาไลยถึงเวียงวังราฯ

(พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 25)

เนื้อความข้างต้น พระนางมัทรีทรงจำลองสถานการณ์ที่ยังไม่ได้เกิดขึ้น เป็นการสื่อสารผ่านความคิดที่จินตนาการขึ้นเอง โดยสร้างชุดภาษาสื่อสารให้ พระเวสสันดรทรงเข้าพระทัยว่าการที่พระนางมัทรีพร้อมด้วยสองกุมารเสด็จไป พร้อมกันนั้นย่อมเป็นภาพที่น่าประทับใจยิ่ง กล่าวคือเป็นภาพแห่งความสุขอัน ไม่อาจสัมผัสได้ภายในปราสาทราชวัง การเดินทางของพระเวสสันดรจากพระนคร สีพีเข้ามาอาศัยอยู่ในป่า จะทำให้พระองค์ทรงลืมช่วงเวลาที่เคยประทับอยู่ใน ปราสาทราชวังดังที่พระนางมัทรีทรงถ่ายทอดเนื้อความว่า “จักประพาศพิศวง จะปลื้มปลดปลงลี้มภารา” “จักเนาในอรัญญิกาศรม มโนรมย์ชมชื่นใจ” และ “จักหลงลี้มปลื้มฤไทย บอไฉยถึงเวียงวัง” ยิ่งไปกว่านั้น ความรื่นรมย์เย็นสบาย จากสภาพแวดล้อม “ในไพรพฤกษา” จะปลุกเร้าความสุขสดชื่นให้พระกุมารทั้งสอง เล่นกันซุกซนตามประสาเด็ก “เจ้าจักคะนองปองเล่น หยุดอยู่เย็นร่มรุกษา” พระนางมัทรีทรงย้ำข้อเท็จจริงกับพระเวสสันดรว่า “แท้จริงพระองค์เจ้า ไหนเลยเล่า จะรูกกเวียงวัง” ในเวลาอันเป็นความสุขส่วนตัวนั้น พระเวสสันดรก็ย่อมจะ “ชมเชย สองทราชมเสบย จอมขวัญทั้งสอง” และมีความอิมเอมพระทัย เพราะสองกุมารนั้น จะ “ซรวงศ์พท์กั๊กันรื่อง พระพีน้องต้องจับจับใจพระพ่อฮา”

2.2.2.2 การพรรณนาให้เห็นภาพความรื่นรมย์ของธรรมชาติ พระนางมัทรีทรงใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจพระเวสสันดรให้เห็นแง่มุมความงดงามน่ารื่นรมย์ ของการประพาศป่าหิมพานต์ การใช้ภาษาของพระนางมัทรีในส่วนนี้จะเห็นว่าแบ่ง ออกเป็นสองส่วน ได้แก่ การพรรณนาภาพของสัตว์ป่าและมนุษย์ ส่วนที่สอง เป็นการพรรณนาความงดงามของพืชพรรณธรรมชาติในฤดูเหมันต์ พระนางมัทรีทรง ใช้วาทศิลป์ชี้ชวนให้พระเวสสันดรทรงเห็นภาพความรื่นรมย์ของธรรมชาติ โดยย่ำว่า ในป่ามี “ช้างชาติเชื้อมาตังค์ มีกำลังหกสิบสาร” คือ พญาช้างตัวใหญ่ที่มีพลังกำลัง มากต้องเที่ยวไปในไพร เมื่อพระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นย่อมทำให้ลี้มภาพ ช้างที่อยู่ในเมืองสีพีเพราะพระเวสสันดรจะทรง “หลงลี้มปลื้มราชฤทัย” ที่ทรง ได้เห็นช้างป่าเหล่านั้น การกล่าวถึงพญาช้างที่หาดูได้ยากนี้ก็เพื่อทรงโน้มน้าวใจ พระเวสสันดรให้ทรงปรารภนาที่จะทอดพระเนตรพญาช้าง อันเป็นพาหนะคู่บุญ บารมีกษัตริย์ นอกจากนี้ในเวลาเย็นยังมีฝูงเนื้อติดตามหากินกันอยู่ในป่า เป็นภาพ

ที่น่าดูอย่างมาก อีกทั้งยังมีกษัตริย์พี่น้องร่วมกันนำวันนรมย์อีกด้วย สิ่งที่พระเวสสันดรทอดพระเนตรนี้ล้วนเป็นภาพความแปลกใหม่ที่จะทำให้พระเวสสันดรทรงลิ้มภาพความเป็นอยู่ภายในพระราชวังลงได้ พระนางมัทรียังได้ทรงพรรณนาภาพความงดงามของพืชพรรณในฤดูเหมันต์หรือฤดูหนาวซึ่งช่วงเวลานี้บรรยากาศของฤดูกาลสร้างความเขียวขจีให้เกิดกับพืชพรรณต่าง ๆ “บานแบ่งบุบผาผุดผ้น แยมผกาพลันรับสุรียา” จะเห็นได้ว่าพระนางมัทรีไม่ได้ทรงกล่าวถึงฤดูกาลอื่น หากเจาะจงที่ฤดูหนาว เพราะฤดูกาลนี้เป็นช่วงเจริญงอกงามของพืชพรรณต่าง ๆ สภาพบรรยากาศที่เย็นสดชื่น พร้อมกลิ่นหอมฟุ้งจากดอกไม้ “เรณูรื่นรอยชวยมา พระพายพัดพาฟุ้งตระหลบอบใจ” เพราะฉะนั้นสิ่งที่พระเวสสันดรทอดพระเนตรพืชพรรณเขียวขจีจึงย่อมกระตุ้นความสดชื่นให้พระเวสสันดรยามประทับอยู่ภายในป่าด้วยพระทัยเป็นสุข

2.2.2.3 การชี้แจงด้วยเหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ เนื้อหาตอนหนึ่งเป็นบทสนทนาระหว่างพระเจ้ากรุงสญชัยกับพระนางมัทรี บทสนทนาของทั้งสองฝ่ายเป็นการโต้ตอบแสดงเหตุผลกันคนละอย่าง ภาษาที่ใช้จึงแสดงกลวิธีต่างกัน กล่าวคือ พระเจ้ากรุงสญชัยแสดงเหตุผลที่ไม่ทรงต้องการให้พระนางมัทรีไปใช้ชีวิตอยู่ในป่า เริ่มแรกพระองค์ทรงพูดโน้มน้าวใจพระนางมัทรีด้วยถ้อยคำที่เป็นห่วงอย่างนุ่มนวลอ่อนโยน ดังที่ว่า “ดูกรเจ้ามัทที นางมารศรีทรงลักษณ จันทนสมาธาเร เมาะ โลहितจันทเนน ปริกิณณสรีเร รื่นรักจันทนคันธาอบพิโตรกายากยรรณ รโฆชลลุมธารยิ จุงจ้านยรเนาในศุข อย่าคลุกเหงือเจือไคอยู่เลอย ฯ... ลูกอย่าไปป่าเลอย อยู่เสวยศุขสบายกว่าขึ้นแลฯ” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 45) ฝ่ายพระนางมัทรีตรัสปฏิเสธพระเจ้ากรุงสญชัยในทันทีว่า “บมิมักมาตรีใจหมั่นน เอาศุขนั้นนแน่แล้” การสื่อสารในขั้นที่สอง จะเห็นว่าเมื่อพระเจ้ากรุงสญชัยทรงไม่อาจตัดทานความคิดของพระนางมัทรีได้ พระองค์จึงทรงปรับเปลี่ยนน้ำเสียงให้ดูจริงจังเป็นเชิงตักเตือนสั่งสอน ดังที่ว่า “กูเตือนแต่แม่มัทรี ศรีสีไภ้ให้หู ฟง” โดยพรรณนาภาพความน่าสะพรึงกลัวภายในป่า มีสัตว์ป่าดุร้าย อาจทำอันตรายจนถึงชีวิต ดังที่ว่า “จรเข้พานชานพิศมสุม ยุงรื้อรุ่มชุมต่อตอด... หางน่ากลัวหววหน้ากลยด

วยดชนดหลาม นามงูเหลือม อวิสา เต มหพพลา เลื่อมเลื่อมลายพิศมพศยศดรธามารแรงเรือ เต มนุสสุ มิค วาปี ย้อมนุษยยุคกวางป่า คร่าเอาช้างง้างเอาหมู... ได้ฉมวยมัดรัดด้วยกาย ตายแงบงับปรับตาตาย” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 46) ที่น่าสนใจคือการสื่อสารของพระเจ้ากรุงสุโขทัยข้างต้นสวนทางกับระบบคิดของพระนางมัทรีอย่างตรงกันข้าม เพราะจะเห็นได้ว่าก่อนหน้านั้นพระนางมัทรีทรงแสดงความคิดเห็นโดยใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจพระเวสสันดรให้ทรงคล้อยตามจินตภาพของพระนางถึงความรื่นรมย์เป็นสุขใจเมื่อประทับอยู่ในป่าหิมพานต์ ภาพป่าหิมพานต์ที่พระนางจินตนาการกับภาพปารกษฏ์ที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงชี้ให้เห็นนั้น แม้จะแตกต่างกันในเชิงทัศนนะแต่ก็เป็นพื้นที่ที่มีหมู่แมกไม้และสัตว์ป่าหาดูได้ยาก อันเป็นประสบการณ์ตื่นเต้นน่าพิศวง ซึ่งพระนางมัทรีทรงฝังใจอยู่แล้วว่าพื้นที่ป่าดงพงไพรอันแสนสุขเป็นสถานที่แห่งการประทับที่แปลกใหม่ พระนางมัทรียังทรงชี้แจงด้วยเหตุผลที่น่าเชื่อถือซึ่งพระเจ้ากรุงสุโขทัยไม่อาจห้ามปรามได้ นั่นคือการรักษาขนบจารีตสตรีพึงภักดีต่อสามี ติดตามรับใช้และคอยดูแลความเป็นอยู่ของสามี พระนางมัทรีทรงยกเหตุผลอันหนักแน่นขึ้นมากล่าวว่าในสถานภาพที่พระนางทรงเป็นม่ายนั้นย่อมสร้างความสะดวกอย่างมหันต์ “เปนม่ายปราศจากผรว หววอกใหม่ในโลกย” ดังนั้นการร่วมทุกข์โดยค้ำหนึ่งว่า “ผรวสุขตววสุขตาม” ย่อมเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญมิใช่หรือ จะเห็นว่าในสถานการณ์เช่นนี้ พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงทรงต้องคล้อยตามเหตุผลของพระมัทรีโดยคุชฎี แต่อย่างไรก็ตาม พระเจ้ากรุงสุโขทัยยังทรงคงต่อรองกับพระนางมัทรีมิให้ทรงนำพาสองกุมารไปด้วย พระนางมัทรีตรัสตอบไปในทันทีว่า การเสด็จติดตามพระเวสสันดรไปในครั้งนี้พระนางต้องนำพาพระชาลีและพระกัณหาไปด้วย พระนางมัทรีทรงชี้แจงด้วยเหตุผลที่น่าเชื่อถือที่ว่าพระลูกรักทั้งสองเป็นเหมือนแก้วตาดวงใจ รักเสมอชีวิต พระลูกรักย่อมจะดับความเศร้าใจของพระนางได้

2.2.2.4 การพูดอ่อนนวยอย่างไพเราะอ่อนหวาน พระนางมัทรีทรงเป็นแบบอย่างของสตรีในอุดมคติ การใช้วาทศิลป์ของพระนางไม่เคยปรากฏถ้อยคำหยาบคายหรือบังคับขู่เข็ญแต่อย่างใด เนื้อหาช่วงที่เทวดาแปลงกายเป็นสัตว์ป่ามาขวางทางกลับอาศรมนั้น พระนางมัทรีทรงใช้ภาษาสื่อสารกับพระยาเสื่อไคร่ง

พระยาเสื่อเหลือง และราชสีห์ด้วยถ้อยคำที่นุ่มนวลไพเราะอ่อนหวาน โดยใช้คำเรียกเรียกขานพระยาสัตว์ทั้งสามว่า “พี่” และ “ท่านทั้งสาม” ใช้คำสรรพนามแทนพระนางว่า “ข้อย” และ “น้องนาง” พระนางมัทรีสื่อสารให้พระยาสัตว์ทั้งสามเข้าใจว่าพระนางต้องรีบกลับไปปรนนิบัติดูแลรับใช้พระเวสสันดร พระชาลีและพระกัณหา จึงใช้การสื่อสารอันอ่อนนอบน้อมทางเสด็จไปจากพระยาสัตว์ทั้งสามดังต่อไปนี้

ข้อยวอนว่าขอพี่ จงให้วิถีเถื่อนทางเล่าเทอญ อวรุทสุสาห์ ภริยา ราช-
 ปุตตสุส สิริมโต ฯ อหิ อันว่าข้อยขำมัทรี ภริยา เป็นอรรคมเหสี ราชปุตตสุส แก่
 พระมหाराชบุตร สิริมโต อันบริสุทธีสวัสดิ์ อวรุทสุส อันว่าชาวสีพีเขาขับหนีจาก
 บุรีเวียงวงง... อันว่าข้อยบ หมินประมาทเหนือ ต้ เมาะ เวสสนนตรี ซึ่งพระแพศยันดร
 หน่อหน้า อูปลุากเธอทุกคำเข้า รามิ สีดาว ดงดวงสีดาเยาววยอดยิ่ง อนุพุดตา
 ตามเพียรพิทักษ์มิ่งนเรศราม ตุมเห อันว่าท่านทั้งสาม ปุตเต ปสุเสถ จงเห็นแก่
 พระพี่น้องทั้งสองรา สายั เวลาสายัณห์อยากสุดแสนบ่ทอง พระพี่น้องจะให้หา เล่า
 เทอญ... อนึ่งผลเผือกมณนมมีมากหลาย ขำมัทรีนำมาถวายพระผ่านเผ้าแล ภุโข จาย
 อนุปโปโก มีของเสวยอนันนจะนับมิได้ ทั้งเผือกมณนมผลไม้นั้นต่าง ๆ ตโต อูปลุค
 ทสุสามิ ขำมัทรีผู้น้อง จะแบ่งผลไม้มิให้แต่กิ่งส่วน... ข้อยอ้อนวอนขอพี่ จงให้วิถี
 เถื่อนทาง แก่น้องนางนี้เทอญ

(พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 143)

คำกล่าวของพระมัทรีข้างต้นเป็นคำพูดโน้มน้าวใจที่มีวาทศิลป์คมคายมากที่สุดบทหนึ่งในมหาชาติคำหลวง พระนางทรงกล่าวแนะนำตนเองให้พระยาสัตว์ทั้งสามได้รู้จักพระนาง อีกทั้งทรงแถลงหน้าที่ซึ่งพระนางต้องปฏิบัติอยู่เป็นนิจ นั่นก็คือปรนนิบัติพระเวสสันดรทุกคำเข้า กลวิธีการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวอารมณ์ของพระยาสัตว์คือการใช้ความเปรียบ โดยชี้ให้เห็นว่าพระนางมัทรีทรงเปรียบประดุจพระนางสีดา ซึ่งคอยติดตามดูแลรักษาพระราม พระนางมัทรีทรงวิงวอนให้พระยาสัตว์เห็นแก่พระชาลีและพระกัณหา ซึ่งรอคอยอาหารจากพระนางพร้อมกับทรงแสดงความเอื้ออาทรต่อพระยาสัตว์โดยการแบ่งปันผลไม้ที่หามาได้จำนวนมาก พระนางทรงกล่าวย้ำในตอนท้ายว่าขอให้พระยาสัตว์ทั้งสามจง

หลักทางให้แก่พระนาง บทสื่อสารของพระนางมัทรีจึงสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกอย่างหลากหลาย ทั้งความกระวนกระวายใจ ความหวาดกลัว ความภาคภูมิใจ และความเอื้ออาทรแสดงน้ำใจแห่งมิตรภาพระหว่าง “คน” กับ “สัตว์” ที่สามารถเข้าใจซึ่งกันและกันได้

2.2.3 ปฏิกริยาของผู้รับสาร

การใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจของพระนางมัทรีส่งผลต่อผู้รับสารอย่างเห็นได้ชัด ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ บทสนทนาของพระนางมัทรียืนยันคำพูดอย่างหนักแน่นว่าพระนางนั้นมีพระประสงค์ที่จะเสด็จติดตามไปรับใช้พระเวสสันดร การชี้แจงด้วยเหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล ส่งผลให้พระเจ้ากรุงสุทนต์ทรงไม่อาจตัดทันทห้ามปรามพระนางมัทรีได้ ดังที่ทรงกล่าวว่า “ลูกทรงลักษณะ แม่รักไปจงไป” อย่างไรก็ตาม พระเจ้ากรุงสุทนต์ก็ยังทรงกล่าวตัดทันทห้ามอย่าให้พระนางมัทรีนำสองกุมารไปด้วย แต่เมื่อพระนางมัทรีทรงชี้แจงเหตุผลถึงความรักระหว่างผู้เป็นแม่และลูกที่ไม่อาจแยกห่างจากกันได้ ฝ่ายพระเจ้ากรุงสุทนต์และพระนางมุตติทรงเข้าใจสถานการณ์ในขณะนั้น ทรงไม่อาจหน่วงเหนี่ยวให้พระนางมัทรีและพระนัดดาทั้งสองประทับอยู่ภายในพระราชวังได้ จึงได้แต่ทรงคร่ำครวญถึงพระนัดดาด้วยความอาดูร

เมื่อพระนางมุตติทรงยินยอมให้พระเวสสันดรออกบวชบำเพ็ญบุญกุศล พระนางจึงทรงฝากฝังให้พระนางมัทรีทรงปฏิบัติตนเป็นแม่ศรีเรือนที่ดี กล่าวคือให้ประทับอยู่ในเรือน อย่าออกจากเรือน ให้พระนางอยู่ดูแลลูกในเหตุการณ์ตอนที่กองทัพพระเจ้ากรุงสุทนต์ยกมายังเขาวงกต ก่อนที่พระนางมัทรีจะพูดปลอบประโลมพระทัยพระเวสสันดรให้ผ่อนคลายจากความหวาดวิตกนั้น ปฏิกริยาของพระเวสสันดรเป็นไปในลักษณะที่ว่า “ภักตร์เศร้าซิดเสียวใจ สลดแล” ทั้งนี้เพราะพระเวสสันดรทรงคาดหมายไปเองว่า “ฤพวกไพบริศแมนมนน” คือ ทรงเกรงว่าพวกข้าศึกจะติดตามมายังเขาวงกตเพื่อยกทัพมาทำร้ายพระองค์ ปฏิกริยาของพระเวสสันดรดังกล่าวนี้ พระนางมัทรีทรงสังเกตเห็นได้ พระนางมัทรีจึงทรงพิศุจน์จนรู้ประจักษ์ชัดว่าเป็นกองทัพที่จะมารับพระเวสสันดรกลับคืนสู่พระนครนั่นเอง พระนางมัทรีจึงแสดงวาทศิลป์โน้มน้าวใจพระเวสสันดรให้ทรงผ่อนคลายจาก

ความกลัว ผลสำเร็จของวาทศิลป์แสดงให้เห็นผ่านปฏิกิริยาของพระเวสสันดร คือ “ลำดับนั้นอันว่าพระมหาบุรุษราช เมื่อได้ฟังนางนาฏนงถ้าวท้าวทูล... ความกลัววกลั่นนกลั่นหาย ทุกขบงวาววาง ไสกแล้ว” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 189)

2.3 ชุชกและนางอมิตตา

ชุชกอยู่ในวรรณะพราหมณ์ มีอาชีพเป็นขอทาน พฤติกรรมของชุชกถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี แต่โดยพื้นฐานของชุชกเป็นคนขยัน มีความรอบคอบ รู้จักเก็บหอมรอมริบเงินที่ขอทานมาได้ รักเมีย และมีความฉลาดหลักแหลม (คงศักดิ์ เชื้อเหรียญทอง, 2556, น. 2) การพิจารณาวาทศิลป์ของชุชกจำเป็นต้องพิจารณา วาทศิลป์ของนางอมิตตาด้วย แม้นางอมิตตาจะปรากฏบทบาทเพียงสั้น ๆ แต่ก็มีอิทธิพลและมีความสัมพันธ์กับชุชกอยู่ไม่น้อย ในมหาชาติคำหลวงบทบาทของนางอมิตตาปรากฏเพียงสั้น ๆ เช่นเดียวกับบทบาทของเหล่านางพราหมณี แต่บทสนทนาระหว่างนางอมิตตากับชุชกก็ก่อปรด้วยพลังทางวาทศิลป์ที่มีความน่าสนใจ ดังนี้

2.3.1 สถานการณ์ที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจ

เมื่อนางอมิตตาถูกเหล่านางพราหมณีเยาะเย้ย ประณามรุมด่านางที่โง่เขลาไปคว่ำพราหมณ์เฒ่าชรามาเป็นสามี สร้างความน่าอับอายอย่างยิ่ง วาจาของเหล่านางพราหมณีเชือดเฉือนความรู้สึกนางอมิตตาอย่างรุนแรง จนเปลี่ยนพฤติกรรมนางอมิตตาให้เป็นภรรยาที่คุกคามและขู่เข็ญสามี เมื่อนางอมิตตากลับมาถึงเรือน จึงด่าว่าชุชกต่าง ๆ นานา พร้อมกับขู่บังคับให้ชุชกไปขอพระชาติและพระกัณหามาเป็นข้าวบิใช้ในทันที แม้ชุชกจะเจรจาต่อรองกับนางอมิตตา แต่ก็ไม่เป็นผล ชุชกจึงจำใจต้องเดินทางออกจากเรือนของตนเองออกเดินทางตรงไปยังเขาวงกต

วาทศิลป์ของชุชกเริ่มปรากฏอย่างโดดเด่นในคราวที่เดินทางไปพบพรานเจตบุตร และพระอจตุตถฤๅษี กล่าวคือ ชุชกใช้วาจาสื่อสารให้พรานเจตบุตรและพระอจตุตถฤๅษีเข้าใจว่าตนนั้นเป็นทูตถือสารมาจากเมืองสีพีเพื่ออัญเชิญพระเวสสันดร

กลับเข้าเมือง โดยใช้ภาษาโน้มน้าวใจให้ทั้งสองคนหลงเชื่อจนสนิทใจ กระทั่งชูชกเดินทางมายังอาศรมพระเวสสันดร ชูชกมิได้บุ่มบ่ามตรงไปหาพระเวสสันดรในทันที เพราะเกรงว่าพระนางมัทรีจะขัดขวางความปรารถนาของตนได้ ชูชกรอจังหวะอันเหมาะสมที่พระนางมัทรีเสด็จออกไปหาผลไม้ในป่า จากนั้นตรงไปหาพระเวสสันดร แล้วจึงแสดงวาทศิลป์โน้มน้าวพระทัยพระเวสสันดรเพื่อทูลขอสองกุมารเป็นเข้ารับใช้ การที่ชูชกเอ่ยปากขอพระชาติและพระกนิหาในคราวแรก พระเวสสันดรยังมีทรงปรารถนาที่จะยกพระลูกรักให้ เพราะทรงชี้แจงให้ชูชกรอพระนางมัทรีให้กลับมาก่อน หากแต่ชูชกได้เร่งเร้าด้วยคำพูดโน้มน้าวใจเพื่อให้พระเวสสันดรไม่ประวิงเวลาเร่งยกสองกุมารให้แก่ตน

2.3.2 ภาษาที่ใช้ในการโน้มน้าวใจ

วาทศิลป์โน้มน้าวใจของนางอมิตตาและชูชกมีการใช้ภาษาในการโน้มน้าวใจหลายลักษณะ มีทั้งการใช้ภาษาผ่านวาจาบังคับขู่เข็ญให้ผู้รับสารทำตามความต้องการของตน การใช้ภาษาเพื่อชี้แจงด้วยเหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล และการใช้สาธกโวหารและความเปรียบ โดยเฉพาะวาทศิลป์ของชูชกจะมีความเด่นมากในเรื่องของการใช้ภาษาโน้มน้าวใจ ดังนี้

2.3.2.1 ใช้วาจาบังคับขู่เข็ญ การใช้วาทศิลป์ด้วยวาจาที่บังคับขู่เข็ญ เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารทำตามความต้องการของตนนั้น จะเห็นได้จากการที่นางอมิตตาคำครวญเสียใจที่ถูกเหล่านางพราหมณีรุมด่าว่า นางรีบกลับมายังเรือนของชูชกและระบายความอัดอั้นตันใจกับชูชก น้ำเสียงของนางอมิตตาแข็งกร้าว ใช้ภาษาข่มชูชกให้รู้ว่านางอยู่เหนือกว่า แสดงออกถึงความโกรธเกลียด ดังที่ว่า “ดูกรชีชราครานี้มีงูรู้ตนว่าถูกลยดเทอญ” และแสดงอาการไม่พอใจสิ่งต่างๆ ที่ชูชกหามาได้ “เรือนมึงเปนแก้วกุกับมิปอง เรือนมึงเปนทองกุกับมิไป” ด้วยภาระหน้าที่ที่นางอมิตตาต้องแบกรับไว้ทำให้นางกล่าวกับชูชกถึงการหาทาสบริวารมารับใช้เพื่อที่จะแบ่งเบาภาระของนาง แต่ชูชกก็กล่าวตอบไปว่าตนไม่อาจจะหาทาสหญิงชายมาได้ พร้อมกับปลอมโยนภรรยาสาวให้คลายจากความโกรธ อย่างไรก็ตาม คำปลอมโยนของชูชกยิ่งทำให้นางอมิตตาโกรธหนักยิ่งขึ้น นางอมิตตากล่าวถึงพระเวสสันดร “ธไปเปนฤษีแสวงพรต ในเขาวงกตวิคริครรรค์” เป็นข้อเสนอให้ชูชก

ไปขอพระชาลีและพระกัณหาเพื่อมาเป็นทาส นางอมิตดาให้เหตุผลว่าเมื่อได้พระหน่อกษัตริย์ทั้งสองมานั้น ย่อมเป็น “ค่าครอบอัยาวเรือนเรา” กระนั้นก็ตาม ชูชกก็ได้ชี้แจงให้นางอมิตดาเห็นใจตนซึ่งแก่เฒ่าชรามาแล้ว การที่ชูชกไม่เห็นด้วยกับคำพูดของนางอมิตดาทำให้นางอมิตดาโกรธชูชกอย่างสุดขีด นางละเมียดจาริตหญิงดีจนหมดสิ้น คำพูดของนางเปลี่ยนเป็นบังคับขู่เข็ญ ยุติความสัมพันธ์ ตัดขาดความรัก ตัดขาดความดูแลเอาใจ ไม่เหยียบเรือน ไม่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับชูชกอีกต่อไป ความตอหนี่งที่แสดงวาทจาบังคับขู่เข็ญ เพื่อให้ชูชกทำตามความต้องการของนางอมิตดา ดังที่ว่า “เวอยพราหมณ มิงนี้ด่งเลวบันดาลเนา แสธมิเอาไปยงงานพระราชสงครามทำนนั้นน อยุทุธ วสุส ปราชิตอ ไปทันปามปะศึก มาละคิก ด่วนกลววแกลน หอกไปติดแพน แหลนไปติดด่าง ช้างไปถึงงา แลมิงมาด่วนระอรารถอย ด่งนี้” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 77-78) บทสนทนาของตัวละครที่ใช้วาทจาขู่เข็ญจะเห็นได้อีกตอหนี่งเมื่อชูชกเดินทางมาพบพระเวสสันดรแล้วพบกับพระชาลี ชูชกคิดในใจว่ากุมารนี้น่าจะเป็นพระชาลีจึงจะแสดงอาการข่มขู่ให้พระกุมารขวัญเสีย และเมื่อพระเวสสันดรได้ยินยอมยกพระลูกน้อยให้เป็นทานแก่ชูชกแล้ว ทั้งสองกุมารหลบซ่อนพระองค์ในสระบัว ชูชกไม่เห็นสองกุมารก็ไม่พอใจพระเวสสันดรอย่างมาก เสียดสีตัดพ้อต่อว่า พระเวสสันดรว่าส่งสัญญาณกันกับพระลูกให้หลบหนีไปเสีย ชูชกพูดจี้จูดให้พระเวสสันดรทรงหวั่นไหว คือใส่ร้ายพระเวสสันดรว่าทำตนประหนึ่งนักพรตผู้ทรงศีล แต่มีพฤติกรรมกลับกลอก ดังความว่า “อันว่าคนจรรจาสิ้นล่าย กล่าวสองฝ่ายให้ดูดี และจะปานพญาชี ในโลกบมีโสดเลย”

2.3.2.2 การชี้แจงด้วยเหตุผลที่หนักแน่นสมเหตุสมผล จะเห็นจากเหตุการณ์ที่ชูชกใช้วาทศิลป์กับพราณเจตบุตร และพระอจุตฤษี ภาษาที่ชูชกสื่อสารในแง่นี้เป็นทางการ เพื่อสนับสนุนให้เห็นว่าตนนั้นเป็นผู้ถือสารมาจากเมืองหลวง ไม่ใช่พราหมณ์ธรรมดาทั่วไป ดังที่ว่า “ดูกรเจ้าเจตบุตรนายพราณ พราหมโณ ทุโตอันว่าพราหมณาจารย์ผู้เป็นสารพิษย์ ชเนหิ แลคนผู้กรไกรู้จักหน้า วิชชมาเนหิ อิมสมิ โลกเก อันมีในแหล่งหล้าก็รู้ว่าข้าทำวพญามหาราช” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 84) และการมาพบกับ

พรานเจตบุตรและพระอจตุตถฤษีก็เป็นหน้าที่สำคัญที่ตนจะต้องนำข่าวสารไปแจ้งกับพระเวสสันดรที่เขาวงกตให้ได้ ดังนั้น บทสนทนาของชูชกที่ได้ตอบกับพรานเจตบุตรและพระอจตุตถฤษีจึงเป็นการทดสอบความสามารถด้านการสื่อสารของชูชกไปในตัว การสื่อสารที่ชูชกแสดงต่อพรานเจตบุตรเห็นได้ว่าดำเนินตามกลอุบายของชูชกอย่างแยบคาย ดังเห็นได้ว่าเมื่อพรานเจตบุตรพูดชมชูชกและมีทีท่าที่จะทำร้ายเพราะคิดว่าพราหมณ์เฒ่าเดินทางมาหวังผลประโยชน์จากพระเวสสันดร ชูชกจึงเรียกสติพรานเจตบุตรให้ระงับความโกรธกริ้ว โดยเรียกพรานอย่างเป็นทางการว่า “คุณเจ้าเจตบุตรนายพราน” และเตือนพรานป่าให้รู้ระบอบธรรมเนียมของชาวราชสำนัก โดยพรานเจตบุตรไม่บังควรที่จะแสดงอาการกริ้วโกรธเช่นนี้ และสร้างชี้แจงให้เชื่อว่าตนนั้นเป็นทูตซึ่งนำข่าวสารมาแจ้งแก่พระเวสสันดร เพื่อที่จะอัญเชิญให้กลับเมือง ดังที่ว่า “อันว่าพราหมณาจารย์ผู้เป็นสารพิชัย ชเนติ แลคนผู้กรไอรู้จักหน้า วิชฺชมานะทิ อิมสมิ โลกเ อันมีในแหล่งหล้า รู้ว่าข้าทำวพญามหาราช อวชฺโณ เมาะ อวธิตพุโพ บมิพิงพิฆาฏฆ่าฟัน ให้สิ้นกรรมเลวลาญ” (*พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง*, 2549, น. 84) ส่วนวาทศิลป์ที่ชูชกแสดงต่อพระอจตุตถฤษีนั้น จะเห็นว่าน้ำเสียงชูชกมีทีท่าแสดงความเคารพศรัทธาต่อพระอจตุตถฤษีต่างจากพรานป่าที่เจรจาด้วยน้ำเสียงเคร่งขรึม ซึ่งอาจเป็นด้วยสถานะของบุคคลทั้งสองแตกต่างกัน นัยนี้ภาษาที่ชูชกสื่อสารแม้จะสื่อสารตรงกันแต่แฝงน้ำเสียงต่างกันอย่างชัดเจน ภาษาสื่อสารที่แสดงต่อนักพรตบ่งบอกถึงน้ำเสียงที่ไพเราะอ่อนหวาน เพื่อหว่านล้อมพระอจตุตถฤษีด้วยใช้คำเรียกขานพระฤษีว่า “ท่านเจ้าใจดี” พร้อมกับโอ้อโลมมิให้โกรธซึ่ง จากนั้นจึงชี้ให้เห็นว่าตนนั้นมีตำแหน่งสำคัญเพราะ “เปนนโรหิต” มาติดตามพระเวสสันดร

การใช้ภาษาที่แสดงให้เห็นถึงความน่าเชื่อถือของคำพูดชูชก จะเห็นได้ในอีกเหตุการณ์หนึ่ง คือ ตอนที่พระเวสสันดรทรงต้องการยกสองกุมารให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่ชูชก โดยให้รอพระนางมัทรีกลับมายังอาศรมก่อน ชูชกเห็นว่าหากรอให้พระนางมัทรีเสด็จกลับมาพร้อมอนุโมทนายินดีในการยกสองกุมารให้แก่ตน พระนางมัทรีก็ทรงอาจขัดขวางมิให้สำเร็จสมหวังได้ ดังนั้นชูชกจึงชี้แจงให้พระเวสสันดรทรงตระหนักถึงความเป็นจริงว่าธรรมชาติของสตรีนั้นมักจะสวนทางกับความคิดของ

บุรุษอยู่เสมอ “ผู้หญิงย่อมทัดทาน แกรรยานแก่ยากได้ อนุตรายสุส กิริยา มีใจมวนมานบาป มาแทรกกลางลากล่องบุญท่านได้ อิติถิโย มนุตฺ ชานนฺติ พรรณหญิงมิโหมอ่าน ตุ่นต่านให้ชายกลัว ยยอบแล สพุพฺ คณฺหนฺติ วามโต ผวชักขวามาซ้าย การกยดก่ายกลหญิง ยิงนั้นน” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 116) ชุชกกราบทูลว่าตนไม่ควรจะ อาศัยอยู่ในป่าเป็นเวลานาน และการที่พระเวสสันดรจะมอบสองกุมารให้แก่ตนนั้น พระนางมัทรีก็ย่อมทรงทัดทานหนทางบำเพ็ญทานบารมีนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ พระเวสสันดรจึงควรทรงยกพระลูกทั้งสององค์ให้เป็นทานก่อนที่พระนางมัทรีจะ กลับมา ทั้งนี้ก็ย่อมเป็นการเพิ่มพูนกุศลผลบุญให้แก่พระเวสสันดรได้อย่างเต็มที่

2.3.2.3 การใช้ภาษาแสดงการเปรียบเทียบ เมื่อชูชกเดินทางมาถึงอาศรม พระเวสสันดรยังเขาวงกต เนื้อความในตอนนั้นชูชกแสดงวาทศิลป์ให้นม่น้ำวใจ พระเวสสันดรให้ทรงยินยอมยกพระลูกรักให้แก่ตน ชุชกเปิดบทเจรจาโดยปฏิสันถาร ถึงความเป็นอยู่ของพระเวสสันดร ฝ่ายพระเวสสันดรก็ทรงปิติยินดีที่เห็นพราหมณ์ มาเจรจาอยู่เบื้องหน้า พร้อมกับทรงตั้งกระทู้ถามชูชกว่ามีเหตุอันใดถึงเดินทาง มาหาพระองค์ เนื้อหาต่อไปนี้จะแสดงวาทศิลป์ของชูชกโดยการใช้ภาษาแสดงการ เปรียบเพื่อสื่อความปรารถนาของตน ดังที่ว่า

ข้าแต่พระแพศยันดรราชธานี ยถา วาริวโห เมาะ ยถา อุทกวาโห ดังฤา
 ดังนที แท้ท่าว คคล่าวคลายคคก อนนบมิรู้บกรู้บาง วิชชมาโน อนนมิรอดปางคคล่าน
 ปญจสุ มหานทีสุ ในแม่น้ำน่านห้าปรการ คงคายมุนาจิรวดีสรภูมทิมหานทีสงขาเตสุ
 อนนธกล่าวคือ ปรวาล คงคา ยมุนาจิรวดี สรภูมทิมหานทีเที่ยงหม่นน แลแม่น้ำนั้นน
 โสดี ปูโร เมาะ อุทเคน ปูโร อนนใจศจรรย ด้วยอุทกอนนอธิก สนุทมาโน อนนภก
 ไหลหลง แถมถ่งงมาบมิขาด อนนตตตาทิตโต อนนมิแต่อาที่อิททวา สมญาคืออินตัตต์
 ชเนหิ แลทวยสบสัตว์ฝูงคน ปีปาสีเกหิ อนนครหนครหาย เครื่องจักตายลำบาก
 อดปากแห้งนักหนา ต นที อาคนตุวา ก็มายังแม่น้ำนั้นนบมिन้อย นับด้วยร้อยด้วยพนน
 อุทกั โอสัญจิตวา โภยกนตักเต็มใจ นทีใสสุทชชาติ หตุเถหิ วา ด้วยมือสาดเสง
 โบายก็ดี ภาชเนหิ วา ด้วยให้โยยกัลลอม บางแซ่ชอมไซมอาบ ปิวมาโน กินหลายคาบ
 หลายครา น ชียติ กับมิรู้คลารู้คลาศ กับมิรู้แปลนหาดเห็นทราย สพุพกาล์ กินต่อ

ตายก็มีรู้สิ้นรู้สุด ตวิ อันว่าทำวธผู้จะหวังเปนพระพุทฺธ ใจบริสุทธิ์หน่อให้ น ชียติ กับมิรู้ไรรู้ร้อย ก็ บมิรู้ถ่อยรู้ถุด ทาเนน แลภา พระยศด้วยพระราชทาน ให้ด้วยหาญ ใจม่งาย ให้ด้วยง่ายบมิติด สพพกาล์ เนานองนิตยทุกเมื่อ เพื่อถาแล้วด่งนั้นน

(พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 114)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นว่าชุกใช้วาทศิลป์หว่านล้อมพระเวสสันดร ในการบริจาคทาน โดยยกตัวอย่างมหานทีทั้งห้า อันประกอบด้วย คงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู และมहि สายน้ำทั้งห้าเอื้อประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ที่หิวกระหายและ มีความทุกข์ ผู้ซึ่ง “อดปากแห้งนักหนา” เมื่อมาถึงแม่น้ำ ผู้หิวกระหายนั้นต่าง “โกยกนนตักเต็มใจ นทีใสสุทฺธชาติ” บ้างก็อาบแช่น้ำให้ชุ่มเย็นชุกยกตัวอย่าง ดังกล่าวมาเปรียบกับน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่เปี่ยมไปด้วยความเมตตาต่อ ผู้ทุกข์ยาก ชุกเหมือนกับผู้หิวกระหายหวังจะสัมผัสสายน้ำให้ชุ่มเย็น เพื่อคลาย จากความทุกข์ นัยนี้ พระเวสสันดรก็คือสายน้ำห้าสายอันบุคคลผู้ทุกข์ยากย่อม หวังผลที่จะสัมผัสความสุขจากสายน้ำนั้น

ความตอนหนึ่งในกัณฑ์มหาราชแสดงวาทศิลป์ของชุกที่กราบทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัยให้ทรงทราบว่พระเวสสันดรได้พระราชทานพระชาติและพระกัณฑ์ ให้แก่ตน บทสนทนาระหว่างชุกกับพระเจ้ากรุงสุโขทัยจะเห็นสำนวนภาษาของชุก ที่ไพเราะอ่อนหวานมาก ดังที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงกล่าวว่า “ดูกร ชุกกาจารย์ ชิวหาหวานมิ่งกล่าว” พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงคลางแคลงพระทัยว่พระเวสสันดร จะบริจาคพระชาติและพระกัณฑ์ให้เป็นทานแก่ชุกได้อย่างไร ชุกกล่าวตอบ โดยแสดงความเปรียบให้เห็นว่พระเวสสันดรทรงเป็นที่พึงพิงแก่ผู้ยากไร้เหมือนกับ เป็นแผ่นดินอันกว้างใหญ่ซึ่งเป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์ “ดูจแผ่นดินอันกว้าง สัตวท้าวท่างอาไศรยทุกแห่งแล” ชุกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับสายน้ำที่ไหลเชี่ยว ซึ่งพระเวสสันดรทรงปรารถนาที่จะบรรลุถึงฝั่งธรรม พระองค์จึงทรงยกพระกุมาร ทั้งสองให้เป็นทานบารมี “ดูจสาครคิวกว้าง ทางน้ำหลงไหลถึงแห่งนั้นน โส เม เวสฺสนฺดรโร ราชา อันว่พระแพศยันดรตนนั้นน ธหากฝืนนฝงธรรมท้าวแล” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 172)

2.3.3 ปฏิกริยาของผู้รับสาร

วาทศิลป์ที่สะท้อนจากบทสนทนาของนางอมิตตาและชูชก กวีผู้แปลแต่ง *มหาชาติคำหลวง* แสดงปฏิกริยาผู้รับสารให้เห็นอย่างแจ่มชัด ในส่วนบทวาทศิลป์ที่นางอมิตตาใช้วาจาขู่บังคับให้ชูชกเดินทางไปขอพระชาติและพระกัณหา นั้น ปฏิกริยาของชูชกก่อนที่นางอมิตตาจะใช้วาจาขู่บังคับตัดรอนความสัมพันธ์กับหลังจากที่นางอมิตตาใช้วาจาขู่เข็ญตัดรอนความสัมพันธ์จะเห็นถึงความแตกต่างกัน ดังเห็นได้ว่า ก่อนที่นางอมิตตาจะใช้วาจาตัดรอนความสัมพันธ์กับชูชกนั้น ชูชกพยายามพูดจาหว่านล้อมนางอมิตตาให้คลายจากความโกรธ ชูชกพูดด้วยน้ำเสียงนุ่มนวลกับนางต่าง ๆ นานา ชูชกชี้แจงให้นางอมิตตาเข้าใจว่าตนนั้นไม่อาจจะเดินทางไกลไปขอสองกุมารดังที่นางอมิตตากล่าวถึงได้ แต่ทันทีที่ชูชกพูดจบ นางอมิตตาโกรธมากจนตัดรอนความสัมพันธ์กับชูชก คำพูดที่แสดงอารมณ์โกรธและการใช้วาจาขู่บังคับขู่เข็ญ ส่งผลให้ชูชกเสียใจหนัก ตัวยบพรรณนกรรมระบุว่าชูชกยังลุ่มหลงอยู่ในกามราคะ จึงตกอยู่ในอำนาจนางอมิตตา ปฏิกริยาของชูชกเป็นไปตามความต้องการของนางอมิตตาอย่างง่ายดาย ดังที่ชูชกกล่าวกับนางว่า “ดูกรเจ้า จงแม่มาแต่งตำสบบง พี่มิดยงว่าบมิไปเลอย แลแม่ฮา โสดแล” (*พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง*, 2549, น. 78)

วาทศิลป์ของชูชกที่ส่งผลต่อปฏิกริยาของผู้รับสาร จะเห็นชัดเจนเมื่อชูชกใช้วาจาแสดงความน่าเชื่อถือของคำพูดว่าตนนั้นเป็นผู้ถือสารเดินทางมาจากพระนครสีพี ทำให้พรานเจตบุตรและพระอจตุตฤษีเห็นคล้อยตาม ตัวยบมหาชาติคำหลวงแสดงปฏิกริยาของพรานเจตบุตรไว้ว่า “นายพรานก็ขุ่มชื่นรีนใจงามด้วยชีพรามณนั้นน โสดแล” พรานเจตบุตรปรนนิบัติดูแลชูชกอย่างดีพร้อมกับให้สิ่งของบรรณาการแก่ชูชกอีกด้วย “อันว่ากูผู้ไปนายนกพนพรานป่า ปุณฺณปตฺตีททามิ ก็ให้บรรณาการ อันมีค่าพันพึงใจ เต เมาะ ตฺยหฺ กะท่านผู้มาในสำนักนิเวา แลท่านฮา” (*พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง*, 2549, น. 84-89)

ปฏิกริยาของพระอจตุตฤษีก็คล้อยตามกับวาทศิลป์โน้มน้าวใจของชูชก ดังที่ว่า “พระดาบสก็เชื่อแล” พระอจตุตฤษีแสดงที่ทำเป็นมิตรและเมตตาต่อชูชก

“วันนี้จึงพร้าหมณอย่าพ่าไป อยู่อาไศรยในศาลากู นี้ก่อนเทอญ ต่ ผลาผลเอหิ สนตปเปตวา แต่มูลผลอันตระการ ก็จะทำให้เป็นอาหารแก่พร้าหมณ โสดแล” (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 96)

ในตอนที่ชูชกใช้วาทศิลป์จากหว่านล้อมพระเวสสันดรให้ทรงยกสองกุมารเป็น สิทธิขาดแก่ตนนั้น เห็นได้ว่าวาทศิลป์ของชูชกมีส่วนอย่างมากที่ทำให้พระเวสสันดร ทรงมั่นใจยิ่งขึ้นที่จะบำเพ็ญบุตรทานบารมี เพราะแม้พระเวสสันดรจะทรงปรารถนา ที่จะสืบสร้างทางกุศล ประกาศเจตนารมณ์ที่จะบำเพ็ญพระโพธิญาณอยู่แล้ว แต่ เมื่อมีสิ่งเร้ามาเสริมสร้างความตั้งพระทัยของพระองค์ในทางบำเพ็ญทานนั้น ก็ยิ่ง ผลักดันการบำเพ็ญทานบารมีได้มากยิ่งขึ้น ดังเห็นว่าการที่ชูชกกล่าวถึงแม่น้ำทั้งห้า มาเปรียบเทียบกับน้ำพระทัยของพระเวสสันดรนั้น พระเวสสันดรเมื่อรับสาร ดังกล่าวก็ทรงแสดงปฏิกิริยาในทางอิมเมมปีดิยินดี ดังความว่า “อันว่าพระมหาสัตว์ ครันนได้ยินคำพร้าหมณดังงั้นน ก็ซันนซันนชม มโนภิรมย โสดแล” (พจนานุกรม ศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง, 2549, น. 114) ในแง่นี้ชูชกจึง ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจพระเวสสันดรให้ทรงยก สองกุมารให้แก่ตนในระยะเวลาอันรวดเร็ว

บทสรุป

การศึกษาวาทศิลป์โน้มน้าวใจในมหาชาติคำหลวง โดยพิจารณาจาก บทสนทนาของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหา จากสถานการณ์ ที่ใช้วาทศิลป์ของตัวละคร ภาษาวาทศิลป์ และปฏิกิริยาของผู้รับสาร ทำให้เห็น ภาพรวมการใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจของตัวละครได้อย่างหลากหลาย ดังเห็นได้ว่า วาทศิลป์ที่สะท้อนจากบทสนทนาของพระเวสสันดร การสื่อสารมีลักษณะเป็น แบบแผน ก่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ วาทศิลป์ของพระเวสสันดรมีความสุขภาพ นุ่มนวล โดยเฉพาะเนื้อหาบทพูดปลอบประโลมใจผู้กำลังขวัญเสีย วาทศิลป์ที่ สะท้อนจากบทสนทนาของพระนางมัทรีมีความโดดเด่นที่ปลุกเร้าจินตภาพของ ผู้รับสาร ภาษาสื่อสารที่ใช้มีความไพเราะนุ่มนวลอ่อนหวาน ตัวละครอีกตัวหนึ่ง ที่ใช้ถ้อยคำอ่อนหวานไพเราะก็คือชูชก วาทศิลป์ของชูชกที่โน้มน้าวพระทัย

พระเวสสันดรนั้น ภาษาที่ใช้มีความโดดเด่นในแง่ความเปรียบ ในบางสถานการณ์นั้นภาษาที่ใช้เพื่อโน้มน้าวใจเป็นภาษาในลักษณะบังคับขู่เข็ญ และแสดงออกถึงความต่อต้านขัดขืนจารีตอันดีงามดังกรณีของนางอมิตดา

การถ่ายทอดเนื้อหาสาระวาทศิลป์โน้มน้าวใจด้วยการใช้ภาษาอย่างหลากหลาย สะท้อนให้เห็นความฉลาดหลักแหลมของผู้ใช้ภาษาที่แก้ไขสถานการณ์วิกฤตเฉพาะหน้าได้อย่างน่าอัศจรรย์ จะเห็นได้ว่าในตอนที่พระเวสสันดรบริจาคบุตรทานบารมีนั้น วาทศิลป์ที่พระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาติและพระกัณหาให้ทรงขึ้นจากสระ แสดงทั้งความรักในพระโผติญาณและความรักที่ผู้เป็นพ่อแสดงต่อลูกอย่างซาบซึ้งใจ ในตอนที่สองกุมารทรงหลบซ่อนในสระ หากพระเวสสันดรไม่ได้สื่อสารด้วยวาทศิลป์อันคมคายด้วยภาษาความเปรียบก็ย่อมไม่อาจโน้มน้าวใจให้สองกุมารขึ้นจากสระน้ำมาหาพระองค์ได้ ซึ่งย่อมเป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญทานบารมีของพระองค์ การใช้โวหารแสดงอารมณ์หึงหวงตรัสบริภาษพระนางมัทรีเปลี่ยนอารมณ์พระนางมัทรีให้ลดความโศกเศร้าได้ชั่วคราว หรือในตอนที่พระเวสสันดรทรงหวาดระแวงว่ากองทัพข้าศึกจะยกมาทำอันตรายพระองค์นั้น พระนางมัทรีทรงเป็นผู้ปลอบพระทัยพระเวสสันดรให้คลายจากความหวาดระแวงขณะที่ชูชกนั้นรอดตายมาได้อย่างหวุดหวิดก็เพราะการใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจพรานป่าเจตบุตรได้อย่างประสบผลสำเร็จ

มหาชาติคำหลวงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวาทศิลป์โน้มน้าวใจว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง วาทศิลป์ที่แสดงผ่านคำพูดของพระเวสสันดรพระนางมัทรี ชูชก และนางอมิตดาส่งผลให้เนื้อเรื่องมีสีสันและมีเสน่ห์น่าประทับใจ การที่ตัวละครแสดงปฏิกริยาต่อบทสื่อสารที่ตัวละครอีกฝ่ายโน้มน้าวใจได้อย่างประสบผลสำเร็จนั้น พิสูจน์ให้เห็นว่าวาทศิลป์โน้มน้าวใจเป็นเครื่องมือแสดงชั้นเชิงของการสื่อสารและวาทศิลป์โน้มน้าวใจที่สัมฤทธิ์ผลสามารถควบคุมสถานการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

กล่าวได้ว่าเนื้อหาสาระของบทวาทศิลป์โน้มน้าวใจในมหาชาติคำหลวงมีความน่าสนใจทั้งในแง่การใช้ภาษาสื่อสาร และสะท้อนความฉลาดหลักแหลมของตัวละครที่ถ่ายทอดวาทศิลป์อย่างแยบคาย ความโดดเด่นที่สะท้อนจากวาทศิลป์

ของตัวละครดังกล่าวนี้ เป็นปัจจัยให้มหาชาติคำหลวงมีคุณค่าในฐานะวรรณคดี พระพุทธศาสนาเรื่องเอกที่ติดตรึงใจผู้รับสารมาจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- คงศักดิ์ เชื้อเหรียญทอง. (2556). *ศึกษาศิลปะการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บุญทัน อานนุโท (พาหา), พระมหา. (2540). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประเสริฐอักษรนิติ์, หลวง. (2544). *พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์*. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2549). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา: มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- รินฤทัย สัจจพันธุ์. (2545). *มิใช่เป็นเพียง “นางเอก” ภาพสะท้อนจากละครสู่ชีวิตจริง*. กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น.
- วรรณพิมล อังคศิริสรรพ. (2541). *สรรพนิพนธ์จากมายาคติ (Mythologies) ของโรลิ่งค์ บาร์ตส์: บทแปลและบทวิเคราะห์เชิงวาทศาสตร์*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศักดิ์ดา ปั่นเหน่งเพชร. (2552). *วาทศิลป์ของพระมหากษัตริย์และบุคคลสำคัญในสมัยกรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา: รายงานการวิจัยเรื่อง Rhetoric of the King and the Notabilities in the Sukhothai and the Ayudhaya Period*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2540). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- Andersen, Kenneth E. (1972). *Introduction to Communication Theory and Practice*. New York: Cumming Publishing Company.
- Gerini, G.E. (1976). *The Thet Mahachat Ceremony*. Bangkok: Thaiwatanapanich.